

Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

рівень стандарту

Підручник для 11 класу закладів

загальної середньої освіти

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2019

Сорочинська Н.М., Гісем О.О.

С 65 Всесвітня історія [рівень стандарту] : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2019. — 272 с. : іл.

Підручник містить систематизований виклад всесвітньої історії для 11-го класу. Матеріал відповідає новій програмі Міністерства освіти і науки України.

Для вчителів історії, учнів 11-х класів закладів загальної середньої освіти.

© Сорочинська Н.М., Гісем О.О., 2019
© Навчальна книга — Богдан, 2019

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Словничок

Тлумачення термінів і понять, що виділені жирним шрифтом у тексті параграфа.

Цікаво знати

Додаткова інформація для тих, хто хоче знати більше цікавих історичних фактів.

Документи розповідають

Фрагменти різноманітних матеріалів (уривки з історичних документів, спогадів очевидців подій тощо).

Постать в історії

Тут подано інформацію про видатних історичних діячів, що мали суттєвий вплив на розвиток подій.

Запитання та завдання

Додаткові запитання і завдання у тексті.

Висновки

У цій рубриці прочитаєте стислий виклад провідних думок, розкритих у тексті параграфа

«Електронний додаток» — тут ви знайдете додаткові матеріали до підручника

Любі друзі!

У 11-му класі ви продовжите вивчати курс «Всесвітня історія», а саме — її новітній період. Він дозволить вам сформувати уявлення про події другої половини XX — початку XXI ст. Запорукою успішного навчання, як ви вже могли переконатися за роки навчання у школі, є вміння працювати з підручником. Перш ніж розпочати роботу, радимо пригадати деякі правила. Беручись за вивчення, необхідно ознайомитися зі змістом підручника та його структурою. Весь матеріал об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить декілька параграфів, що, своєю чергою, складаються з окремих пунктів. У тексті ви побачите виділені слова й дати. Звертайте на них особливу увагу. Дати бажано запам'ятати. Виділені слова — це поняття і терміни — необхідно розуміти. Для цього на сторінках підручника вміщені їх визначення. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного, акцентують увагу на сюжеті. Подані таблиці й схеми розкриють зв'язки між складовими історичних явищ, пояснять їхні особливості тощо.

Наприкінці кожного параграфа наведено **висновки**, які допоможуть вам сформулювати провідні ідеї. **Запитання та завдання**, які містяться у параграфі, спрямовані на формування різних умінь і навичок. Вони розміщені на початку і наприкінці параграфа, після кожного пункту, до ілюстрацій, схем тощо.

У кінці підручника ви знайдете **додатки**: словник основних термінів, хронологічну таблицю, плани-схеми для самостійної роботи з підручником.

Важливим елементом підручника є **практичні роботи** та орієнтовні **завдання для проведення уроків узагальнення й тематичного оцінювання**.

Підручник містить **електронний додаток**. У ньому зібрано матеріал, який більш повно розкриває деякі питання навчального курсу. Також тут наведено фрагменти історичних документів із запитаннями до них та відомості про видатних українських діячів і діячок цього періоду. Крім того, в електронному додатку ви знайдете додаткові матеріали до практичних робіт.

Усі ці матеріали розміщені за електронною адресою _____. Взявши до уваги згадані поради, перегорніть цю сторінку й розпочніть подальше вивчення світової історії.

ВСТУП

За цією вступною частиною ви зможете:

- скласти уявлення про другу частину новітнього періоду всесвітньої історії;
- дізнатися про зміни у складі населення світу в другій половині XX — на початку XXI ст.

Пригадайте:

1. Які періоди всесвітньої історії ви вивчали у попередніх роках?
2. Назвіть найважливіші події першого періоду новітньої історії.
3. Які основні зміни відбулись у розвитку світу в перший період новітньої історії?

1. Другий період Новітнього часу всесвітньої історії

У попередніх роках ви вже ознайомилися з подіями історії від найдавніших часів до 1945 р. У цьому році ви продовжите вивчення історії, яка охоплює хронологічні рамки від завершення Другої світової війни до сьогодення. Цьому періоду історики дають різні назви. Найбільш поширена із них — **«другий період Новітньої історії»**.

Історія Новітнього часу — сучасний період всесвітньої історії, що охоплює події XX — початку XXI ст.

Періоди всесвітньої історії

Стародавній світ	Середні віки	Новий час		Новітній час	
		I період	II період	I період	II період
Поява людини на Землі — V ст. н. е.	V ст. н. е. — кінець XV ст.	Кінець XV ст. — кінець XVIII ст.	Кінець XVIII ст. — початок XX ст.	1914–1945 рр.	1945 р. — початок XXI ст.

Період, який ви вивчатимете в 11-му класі, насичений багатьма широкомасштабними подіями, неоднозначними за характером явищами й процесами у світовому розвитку. Початок періоду відкривають події, які стали наслідком наймасштабнішого і найкривавішого протистояння за всю історію людства — Другої світової війни.

Наслідки її відчуваються і по теперішній день. По її завершенні головний вплив на розвиток світу справила «холодна війна» між двома наддержавами — США та СРСР, які боролися за світове панування. Це було протистояння і суперництво двох діаметрально протилежних моделей розвитку — демократичної і тоталітарної. Демократична модель, заснована на ринкових принципах економіки, приватній власності та пріоритеті прав людини, виявилась більш конкурентною. СРСР з його «соціалістичним табором» зазнав поразки. Але всі райдужні сподівання на подальший мирний і безкризовий розвиток світу виявились примарними. Нові й старі проблеми — міжнародний тероризм, бідність, екологічне забруднення тощо — чекають свого розв'язання.

Як і в попередній період, головні тенденції розвитку визначають провідні країни світу: США та країни Західної Європи. У 1960-ті роки до них долучилась Японія, згодом «нові індустріальні країни», а на початку XXI ст. — Китай. У цих державах відбувається становлення **постіндустріального суспільства**, поглиблення інтеграційних процесів та зростання добробуту населення.

Постіндустріальне (постмодерне) суспільство — постіндустріальна стадія розвитку, коли замість промислового і сільськогосподарського виробництва під впливом науково-технічного прогресу головними стають сфери інформаційного обміну та надання послуг.

- Коли тривав другий період новітньої історії?

2. Зміни населення світу: 1945 р. — початок XXI ст.

У другій половині XX ст. темпи зростання населення світу дослідники називають «вибухоподібними». При цьому 9/10 загального приросту людства припадало на країни, що розвивалися. Це спричинило глобальний демографічний вибух. Пізніше, коли стрімкі темпи зростання населення охопили малорозвинені країни, світовий демографічний вибух став однією з глобальних проблем людства.

У деяких країнах населення зменшується. Особливо це стосується Центральної та Східної Європи, в основному через малу народжуваність. Японія та деякі країни Західної Європи з 2010-х років також зіткнулися з проблемою депопуляції.

У другій половині XX ст. в країнах Західної Європи з високим добробут відчутним явищем суспільного життя стала новітня міграція. Африканці, індійці, іранці, турки та ін., які спочатку приїздили сюди сезонно, стали переселятися назавжди зі своїх країн, де рівень життя був нижчим.

Наприкінці XX ст. новим явищем у потоках мігрантів стало зростання кількості біженців та біженок. Нову хвилю міграції спричиняли міжнаціональні й територіальні локальні конфлікти, політична боротьба, інколи голод. За даним ООН, станом на 2016 р. у світі 65,6 млн осіб через різні причини були змушені залишити свої домівки, а 22,5 млн з них — стали біженцями і біженками.

- Яка загальна тенденції народонаселення світу?

Висновки

- У цьому році ви будете вивчати події, які відбувалися в світі у 1945 р. — на початку ХХІ ст. У всесвітньо-історичному розвитку людства в цей період співіснували творче й руйнівне начала, спроби провідних держав домогтися політичного та економічного панування поєднувалися з боротьбою народів за національне самовизначення, ліберальну демократію, визнання принципів захисту прав людини і вільний вибір форм організації суспільства.
- Особливостями, притаманними стану населення світу в цей період, є стрімке зростання населення країн, що розвиваються, та проблема біженства.

Запитання і завдання

1. Назвіть хронологічні межі періоду всесвітньої історії, який ви вивчатимете в цьому році.
2. Які події становили зміст другого періоду новітньої історії?
3. Яке суспільство називають постіндустріальним?
4. На які країни припадало в другій половині ХХ ст. 9/10 приросту населення?
5. У чому полягають нові проблеми стану населення світу цього періоду?
6. Підготуйте повідомлення (презентацію): «Підсумки, уроки, ціна для людства і наслідки Першої та Другої світових війн».
7. Проведіть дискусію. Які можуть виникнути проблеми при вивченні зазначеного періоду?

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

§ 1. Створення нової системи міжнародних відносин

1. Становлення Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин

За цим параграфом ви зможете:

- визначати характерні риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин;
- пояснювати, як відбувся перехід від співробітництва до «холодної війни»;
- вказувати особливості діяльності ООН;
- з'ясувати сутність та історичне значення міжнародних стандартів з прав людини.

Пригадайте:

1. Коли відбулися Ялтинська та Потсдамська конференції? Якими були основні рішення конференцій?
2. Коли і як утворилася Організація Об'єднаних Націй (ООН)? Якою була основна мета створення ООН?

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин — визначення, що використовується стосовно системи міжнародних відносин, яка існувала в Європі у другій половині 40—90-х рр. XX ст., що базувалася на домовленостях, котрі були вироблені під час Ялтинської та Потсдамської конференцій.

Питання повоєнного врегулювання постало ще під час Другої світової війни. Навчені гірким досвідом Версальсько-Вашингтонської системи, країни Заходу відразу заявили, що їх участь у війні не має на меті територіальних загарбань. Перші підходи для з'ясування позицій сторін щодо повоєнного миру були обговорені на Тегеранській конференції 1943 р. Вже тоді чітко проявилось, що вирішальна роль у визначенні контурів повоєнного світу дедалі більше переходить до СРСР і США. Тобто вже у роки Другої світової війни стали формуватися пе-

редумови для виникнення **біполярного (двополюсного) світу**. Велика Британія поступово відійшла на другий план.

Рішення Ялтинської конференції, викладені у «Декларації про вільну Європу» та у заяві «Єдність в організації миру, як і у веденні війни», сформували основу нової системи міжнародних відносин. Потсдамська конференція доповнила ці рішення й завершила формування нової повоєнної системи міжнародних відносин, яка здобула назву Ялтинсько-Потсдамської.

У межах нової системи міжнародних відносин США та СРСР фактично «поділили» світ на сфери впливу. Становлення цих сфер відбувалося у жорсткій конфронтації між сторонами, яка вилилася у **«холодну війну»**. Постійне протистояння між двома «центрами сили» інколи набувало характеру гострого конфлікту й балансування на межі реальної війни. При цьому небезпеку посилювала наявність ядерної зброї.

Поділ світу на сфери впливу як у Європі, так і в інших регіонах призвів до появи поділених країн (Німеччина, Корея, В'єтнам, Китай) і появи військово-політичних блоків, очолюваних США та СРСР.

Ялтинсько-Потсдамська система обумовила політико-ідеологічне протистояння між «вільним світом» країн західної демократії, очолюваним США, і **«соціалістичним табором»**, керованим СРСР. Боротьба ідей призводила до взаємної демонізації протилежної сторони, що стало прикметною рисою нової системи міжнародних відносин.

! **Біполярний (двополюсний) світ** — вид балансу сил у міжнародних відносинах, за якого вплив у світі розподіляється між двома державами.

! **«Соціалістичний табір»** — термін, яким позначають країни, що обрали шлях соціалістичного розвитку і підтримки радянської ідеології.

! **«Холодна війна»** — це стан політичної, економічної, військової конфронтації між країнами й суспільно-політичними системами. Назва періоду в історії міжнародних відносин у XX ст., що характеризується загостренням ідеологічного й військово-політичного протистояння СРСР і США та їхніх союзників після Другої світової війни, нагнітанням міжнародної напруженості, створенням загрози виникнення нової світової війни, проведенням політики з «позиції сили». Тривала до розпаду СРСР у грудні 1991 р.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин не мала міцної договірно-правової основи. Більшість домовленостей були усними, проголошеними тільки декларативно або частково заблокованими через суперечності між тими, хто їх висував.

Центральним елементом Ялтинсько-Потсдамської системи була ООН. Вона стала основним механізмом узгодження зусиль з недопущення війн та конфліктів і створення глобальної системи колективної безпеки. Конфронтація між США та СРСР суттєво зменшувала можливості ООН здійснювати свої завдання. Головною метою ООН в цих умовах стало сприяння нормалізації американсько-радянських відносин, як основної передумови міжнародної безпеки у повоєнному світі.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин викликала незадоволення у багатьох держав, чия роль у міжнародних відносинах через неї суттєво знижувалася.

Припинення існування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин пов'язують з розпадом світового соціалістичного табору та СРСР як одного з центрів «біполярного» світу.

Ялтинсько-Потсдамська система, незважаючи на свою суперечливість й існування постійної напруженості між двома «центрами сили», змогла забезпечити у період свого існування зменшення давніх європейських суперечностей і мирний розвиток Європи.

- На яких принципах базується Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин?

2. ООН — новий механізм міжнародного співробітництва

Організація Об'єднаних Націй (ООН) — міжнародна організація, створена для підтримання миру і безпеки у світі та розвитку співробітництва між державами.

Датою створення ООН стало 24 жовтня 1945 р., коли після двомісячного обговорення більшість держав-засновниць затвердили статут Організації Об'єднаних Націй. Її головними цілями визначалося збереження миру та безпеки, захист прав людини, підтримання поваги до міжнародних зобов'язань держав і сприяння розвитку народів світу. Засновницями ООН стала 51 країна. Окрім СРСР, відповідно, до досягнутих домовленостей, засновницями були Білорусь та Україна. У 1945–1991 рр. вона брала участь у роботі ООН як УРСР.

У структурі ООН діяло шість головних органів — Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з Опіки, Міжнародний трибунал та Секретаріат.

Генеральна Асамблея збиралася раз на рік на тримісячну сесію. Кожна держава мала один голос, незалежно від своєї величини і міці.

Рада Безпеки спочатку складалася з п'яти постійних членів (Велика Британія, Китай, СРСР, США і Франція) та шести непостійних, які обиралися Генеральною Асамблеєю на трирічний термін. Кожен постійний член Ради Безпеки мав право «вето» над основними питаннями. Пізніше непостійних членів Ради Безпеки стало десять. Рада Безпеки несе головну відповідальність за підтримання миру і безпеки, її рішенням повинні підкорятися всі члени ООН.

Економічна і соціальна рада розглядала економічні та суспільні проблеми у світі, а Рада з Опіки вирішувала справи підпорядкованих ООН 11 несамостійних територій. Міжнародний трибунал з 15 суддів, що

Емблема ООН

Підписання Статуту ООН

обиралися на дев'ятирічний термін, розглядав міжнародні суперечки й представляв експертизу в ООН. Його рішення були остаточними. Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем, був суто управлінською структурою. Він виконував організаційну роль і повідомляв держави ООН про проблеми, котрі загрожували миру.

Під егідою ООН розгорнули діяльність спеціалізовані установи, що здійснювали роботу з конкретних питань. Найвідомішими серед них вважаються Міжнародна організація праці (МОТ), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) і Світовий банк. Більшість зі своєї гуманітарної діяльності ООН здійснює саме через ці установи. Наприклад, програми масових щеплень і надання вакцин через ВООЗ, програми збереження культурних пам'яток через ЮНЕСКО, програми уникнення голоду і недоїдання через ФАО тощо.

Місцем перебування ООН з 1947 р. стали США, з 1952 р. вона діє у спеціально збудованій для неї оселі на острові Мангеттен у Нью-Йорку. Зараз до ООН входить 191 держава світу.

► З якою метою була створена ООН?

3. Формування міжнародних стандартів з прав людини

Після завершення Другої світової війни, коли світ дізнався про злочини нацистського режиму, в Німеччині поширилося розуміння необхідності визначити невід'ємні права, які мають усі люди і затвердити їх рішенням ООН. Комісія з прав людини створила з 18 осіб різних національностей і політичних поглядів редакційний комітет, який очолила Елеонора Рузвельт від США, відома у світі своєю правозахисною діяльністю. Робота над документом тривала 2 роки.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила «Загальну декларацію прав людини». Цей документ був вираженням невід'ємних прав, які мають усі люди.

Документи розповідають

Із «Загальної декларації прав людини»,

схваленої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 10 грудня 1948 р. (витяги)

...Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах...

Стаття 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4. Ніхто не повинен бути в рабстві...

Стаття 5. Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що порушує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6. Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7. Всі люди рівні перед законом...

Стаття 8. Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами...

Стаття 9. Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або в'язання...

► Як наведені статті відображали досвід порушення прав людини у роки Другої світової війни?

«Загальна декларація прав людини» складається із 30 статей, які пізніше стали основою міжнародних договорів, регіональних документів з прав людини, національних конституцій і законів. Декларація разом зі схваленими Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 р. Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародним пактом про громадянські й політичні права та двома факультативними протоколами становлять міжнародний «пакет» з прав людини. Статус міжнародного права ці документи набули у 1976 р., коли їх ратифікувала достатня кількість держав.

День затвердження ООН «Загальної декларації прав людини» 10 грудня відзначається щорічно як Міжнародний день прав людини.

► Коли було ухвалено «Загальну декларацію прав людини»?

4. Мирні договори з колишніми європейськими союзниками Німеччини

Як після Першої світової війни, так і після Другої постало чимало питань, пов'язаних з територіальним переустроєм світу. Провідні країни, навчені гірким досвідом Версальсько-Вашингтонської системи, намагалися не повторювати помилок минулого.

У загальних рисах порядок денний міжнародної конференції для вирішення питань військових репарацій, прав національних меншин і територіальних претензій за підсумками війни обговорювався на Ялтинській і Потсдамській конференціях та остаточно був узгоджений на Московській нараді міністрів закордонних справ СРСР, США та Великої Британії, що відбулася 16–27 грудня 1945 р.

Засідання Паризької конференції тривали з 29 липня по 15 жовтня 1946 р. за участю представників СРСР, США, Великої Британії, Франції, Китаї, Австралії, Бельгії, Білоруської РСР, Бразилії, Ефіопії, Греції, Індії, Канади, Нідерландів, Нової Зеландії, Норвегії, Південно-Африканського Союзу, Польщі, Української РСР, Чехословаччини та Югославії.

Непогоджені на конференції статті мирних договорів із колишніми союзниками Німеччини в результаті компромісу схвалили на нью-йоркській сесії Ради міністрів закордонних справ країн-учасників конференції 4 листопада–13 грудня 1946 р.

Всі ухвалені документи були підписані **10 лютого 1947 р.** в Парижі. Так було укладено **мирні договори з Італією, Фінляндією, Болгарією, Угорщиною та Румунією**, а їхні умови передбачали переважно повернення до довоєнних кордонів, проведення **демілітаризації, денацифікації** (кожна з країн власними силами має запобігати відродженню фашистських організацій чи іншої «політичної, військової або напіввійськової організації, чією метою було позбавити людей їх демократичних прав»), **демократизації, декартелізації**.

Угорщина була відновлена у межах 1937 р. (I і II Віденські арбітражі визнані недійсними), за винятком трьох сіл на південь від Братислави, які передали Чехословаччині.

Румунія була відновлена в кордонах станом на 1 січня 1941 р., за винятком кордону з Угорщиною, що повернувся до свого довоєнного стану. Було підтверджено

*Елеонора Рузвельт із
Загальною декларацією
прав людини,
1949 р.*

*Міністр закордонних справ Румунії
Георге Тетереску підписує мирний
договір з 21 країною. Париж,
10 лютого 1947 р.*

втрату Бессарабії та Північної Буковини на користь СРСР (1940 р.) і повернення Південної Добруджі Болгарії.

Болгарія відновлювалася в межах станом на 1 січня 1941 р. Вона повертала Вардарську Македонію Югославії та Східну Македонію і Фракію Греції, але зберігаючи Південну Добруджу.

Італія відмовлялася від усіх своїх колоній, знищувала військові укріплення на кордонах, обмежувала чисельність збройних сил.

Італія передала Югославії острови в Адріатичному морі, півострів Істрію та анклав Задар в Далмації, Рієку і більшу частину Словенського Примор'я. Місто Трієст з навколишньою територією перетворювалося на вільну зону під контролем англо-американських військ (до 1956 р.).

Фінляндія передавала СРСР на півночі область Петсамо (Печенга), а також в оренду на 50 років військово-морську базу Порккала-Удд у Фінській затоці.

На союзників Німеччини також були накладені репарації. Однак їхній розмір не був таким грабіжницьким, як після Першої світової війни.

Передбачалося виведення окупаційних військ з території цих держав, крім Угорщини та Румунії, де залишалися радянські війська, які мали забезпечувати комунікації з радянськими окупаційними військами в Австрії.

Мирні договори із союзниками Німеччини після Другої світової війни суттєво відрізнялися тим, що вони не стали принизливими для переможених країн, як це було після Першої світової війни. Підписання Паризьких угод дало можливість Італії, Румунії, Угорщині, Болгарії та Фінляндії повернути собі права суверенних держав і претендувати на членство в ООН.

Мирні договори з Німеччиною та Японією на той час розроблені не були, і вирі-

шення питання щодо країн відклали. Мирний договір з Японією підписали в 1951 р., а з Німеччиною питання остаточно вирішили в 1990 р.

Тимчасово в Німеччині, Австрії, Японії, Кореї вводились окупаційні режими країн-переможців. Так, Німеччина, Австрія, міста Берлін і Відень були поділені на чотири окупаційні зони Англії, США, СРСР та Франції. Метою окупації Німеччини проголошувалося відродження єдиної країни, від якої ніколи б не було загрози війни, ліквідація небезпечних для збереження миру державних, політичних і воєнних структур.

Проте реалізувати цю мету у повоєнні роки не вдалося. «Холодна війна», що розпочалася, призвела до утворення в 1949 р. двох німецьких держав: Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) і Німецької Демократичної Республіки (НДР). Окупація Японії здійснювалась із метою створення таких політичних й економічних структур, що забезпечували б розвиток країни за демократичним шляхом та унеможливили вихід із неї загрози війни.

Делегація УРСР на Паризькій мирній конференції

На Паризькій мирній конференції делегація УРСР була представлена у всіх комісіях та мала право підписати всі мирні договори (наприклад, делегація США не мала такого права щодо Фінляндії, оскільки не оголошували їй війну). Головою української делегації був Д. Мануїльський. Представники від України посприяли врегулюванню територіальних суперечок між Чехословаччиною та Румунією й Угорщиною. В загальних питаннях делегація УРСР дотримувалася спільної позиції з делегаціями СРСР, Білоруської РСР, Югославії, Польщі та Чехословаччини, прагнучи домогтися справедливого матеріального відшкодування країнам, які потерпіли від безпосередньої нацистської агресії. Водночас СРСР, УРСР і Білоруська РСР послабили репараційний тиск на країни тодішньої «народної демократії» — Болгарію, Румунію, Угорщину.

- З якими державами на Паризькій мирній конференції 1946 р. були підписані Мирні договори?

5. Відновлення незалежності Австрії

Після смерті Й. Сталіна активізувалося розв'язання питання Австрії. Ця держава мала особливий статус «постраждалої країни». Більша частина Австрії була окупована військами СРСР, менша — західних країн. Обидві сторони намагалися перетягнути Австрію до себе, розуміючи її стратегічне положення. Австрія запропонувала застосувати формулу постійного нейтралітету «швейцарського типу». СРСР погодився з цим статусом, що й було закріплено відповідною угодою в Москві у квітні 1955 р.

Пам'ятник радянському воїну у Відні — свідчення радянської окупації

У травні 1955 р. у Відні відбулася нарада послів 4-х держав (СРСР, Великої Британії, США і Франції), на якій узгодили радянсько-австрійський проект договору. Крім того, СРСР залишав Австрії німецьку власність на її території (приблизно 5 млрд доларів) і отримував, як компенсацію, нафту на значну суму.

15 травня 1955 р. міністри закордонних справ СРСР, Великої Британії, Франції та США підписали Державний договір про відновлення незалежної і демократичної Австрії. Кордони встановлювались на момент 1 січня 1938 року. Австрії заборонялося мати зброю масового знищення. 26 жовтня 1955 р. австрійський парламент схвалив конституційний закон про нейтралітет Австрії. Отже, в 1955 р. фактично завершується процес повоєнного мирного врегулювання з колишніми союзниками Німеччини.

► Коли було відновлено незалежність Австрії?

Висновки

- Після завершення Другої світової війни у Європі встановилася Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, в межах якої розгорнулася конфронтація двох «центрів сили». Протиборство США та СРСР, що розпочалося у повоєнному світі, було історично обумовленим. Прагнення забезпечити мир, безпеку і співпрацю у повоєнному світі привело до появи ООН.
- Реалії Другої світової війни дали поштовх до усвідомлення необхідності визначення міжнародних стандартів невід'ємних прав людини. «Загальна декларація прав людини» стала першим глобальним вираженням основних прав і свобод.

Запитання і завдання

1. Якими були характерні риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин?
2. Чому відбувся перехід від співробітництва до конфронтації у повоєнних міжнародних відносинах?
3. Охарактеризуйте процес формування міжнародних стандартів з прав людини. Коли схвалили «Загальну декларацію прав людини»?
4. Складіть розгорнутий план «Формування нової системи міжнародних відносин».
5. Як було організовано діяльність ООН? Складіть схему структури ООН. Назвіть п'ять держав — постійних членів Ради Безпеки ООН.
6. Обговоріть у групах наведений вислів. Елеонора Рузвельт, оцінюючи значення «Загальної декларації прав людини», сказала, що вона «цілком може стати міжнародною».
7. Які територіальні зміни відбулися в Європі за підсумками Другої світової війни?
8. Обговоріть у групах. Чим відрізнялися умови мирних договорів після Першої і Другої світових війн?
9. Як вплинув початок «холодної війни» на укладення мирних договорів?
10. Підготуйте презентацію на тему: «Мирні договори з європейськими союзниками Німеччини після Другої світової війни».

§ 2. Початок «холодної війни». Формування «біполярного» світу

За цим параграфом ви зможете:

- дізнатися, які зміни на континенті спричинила радянська окупація країн Центрально-Східної Європи;
- пояснювати, що таке «холодна війна» і як вона розпочалася;
- аналізувати передумови початкового етапу «холодної війни»;
- характеризувати основні конфлікти початкового етапу «холодної війни»;
- з'ясувати, як вплинула на біполярний світ поява НАТО та ОВД.

Пригадайте:

1. Які держави Східної Європи звільнила радянська армія у роки Другої світової війни?
2. Визначте, які основні засоби і методи застосовують противники у звичайній «гарячій» війні.
3. Назвіть військово-політичні блоки, які ви знаєте. Якими були їхні особливості?

1. Радянська окупація Центрально-Східної Європи

Територія у Європі, звільнена у період Другої світової війни арміями антигітлерівської коаліції, поділялася на зони військової окупації. У Західній та Південній Європі встановили контроль Сполучені Штати Америки, Велика Британія і Франція, а над Центрально-Східною Європою та значною частиною Балкан домінував СРСР. США у підконтрольному регіоні сприяли поновленню основ західної демократії у суспільстві.

Восени 1944 р. Й. Сталін і В. Черчілль на переговорах у Москві досягли домовленості про розподіл сфер впливу у Східній Європі. Як пише у своїх мемуарах Черчілль: «Створилася ділова атмосфера, і я заявив: «Давайте врегулюємо наші справи на Балканах. Ваші армії стоять у Румунії та Болгарії. У нас є там інтереси, місії, агенти. Не будемо сваритися через дурниці. Що стосується Англії та Росії. Чи згодні ви на те, щоб ми мали переважаючий вплив на 90 % у Греції і пополам — в Югославії». Тим часом, як це перекладалося, я взяв піваркуша паперу і написав:

Румунія: Росія — 90 %, інші — 10 %.

Греція: Велика Британія (у згоді зі США) — 90 %, Росія — 10 %.

Югославія: 50 на 50 %

Угорщина: 50 на 50 %.

Болгарія: Росія — 75 %, інші — 25 %.

Я передав цей листок Сталіну, який до цього часу вже вислухав переклад. Настала невеличка пауза. Потім він взяв синій олівець і, поставивши на папері велику галку, повернув його мені...»

Листок певний час лежав на столі, завчасу Черчілль запропонував його спалити. «Чи не може здатися занадто цинічним те, що ми розібралися з цими проблемами, важливими для мільйонів людей, так безцеремонно?» — запитав Черчілль Сталіна. «Ні, — відповів той. — Можете взяти його».

*Радянська регулювальниця в Берліні,
1945 р.*

наслідки. Радянське керівництво вирішило, що Захід не поважає інтереси безпеки СРСР і найкращий спосіб розв'язання проблем — силовий тиск: не буде ж Захід воювати через «дрібниці». Своєю чергою, західні держави зрозуміли, що СРСР розглядає всі країни, які опинилися в зоні його впливу, своїми і прагне до поширення цієї зони. Уряди США та інших країн Заходу схилилися до думки, що йти на поступки СРСР означає сприяти його експансії. Поступово на Заході формується концепція «стримування комунізму» та «визволення народів», які опинилися в зоні його проникнення.

► Який наслідок радянської окупації Центрально-Східної Європи?

2. Загострення відносин між СРСР та США. Початок «холодної війни»

У другій половині 1940-х рр. почалося стрімке наростання конфліктних ситуацій між СРСР та Заходом у різних куточках світу.

На Потсдамській конференції Сталін пред'явив територіальні претензії до Туреччини, вніс пропозиції про спільну оборону Чорноморських проток і розміщення в їх зоні радянських військ та про режим опіки над володіннями Італії в Африці.

Документи розповідають

З розмови Сталіна з американським послом (березень 1946 р.)

«Туреччина слабка, а Радянський Союз дуже занепокоєний небезпекою іноземного контролю за протоками, захистити які Туреччина не має достатньо сил. Турецький уряд недружній нам. Саме тому радянський уряд вимагає базу на Дарданеллах — це питання нашої власної безпеки».

1. Які територіальні претензії мав СРСР до Туреччини?
2. Чим були зумовлені вимоги СРСР?

У серпні 1946 р. уряд СРСР заявив, що «подальше відкладання встановлення міжнародного статусу Чорного моря і проток не може бути виправданим».

У Греції комуністи відмовилися взяти участь у виборах та роззброїти свої загони і підняли повстання. Англійські війська зі схвалення США розпочали бої проти партизанів.

На початку 1946 р. виникла конфліктна ситуація навколо Ірану. Радянський Союз затримав виведення своїх військ, планувавши розпочати наступ у бік Перської

затоки. Щоб забезпечити присутність СРСР в цьому регіоні, в Іранському Азербайджані утворюється уряд, який проголосив автономію краю і почав здійснювати аграрну реформу. Схожі процеси відбувались і в Курдистані.

Ці події викликали занепокоєння на Заході. Велика Британія розцінила їх як зазіхання на сферу її впливу і як спробу розчленувати Іран та створити Курдську державу, що призвело б до потрясінь у Туреччині, Ірані, Іраку та Сирії, де живуть курди. Питання навколо Ірану розглядались на Московській нараді міністрів закордонних справ (грудень 1945 р.) і в ООН. США вперше загрозували застосувати ядерну зброю проти СРСР. У цей же час прозвучала Фултонська промова В. Черчілля (березень 1946 р.).

Виступ В. Черчілля у Фултоні,
5 березня 1946 р.

У своїй промові, виголошеній у Фултоні, США, екс-прем'єр стверджував, що існуючий в СРСР і в деяких інших країнах режим є поліцейським (тоталітарним), що суперечить всім принципам демократії. СРСР звинувачувався в тому, що перегородив Європу залізною завісою, створив собі сферу впливу і дедалі більше підкоряє народи, які опинилися в ній. Черчілля стверджував, що СРСР і комуністичні організації світу («п'ята колона» Москви) прагнуть до безмежної експансії, яка є загрозою «християнській цивілізації». В кінці промови він закликав до об'єднання всіх англословних держав у боротьбі з комунізмом.

Й. Сталін оцінив цю промову як заклик до війни, а в радянській пресі розгорнулася пропагандистська кампанія проти «нових паліїв війни».

Документи розповідають

З промови В. Черчілля у Фултоні (1946 р.)

«На карту світу, недавно осяяну перемогою союзників, упала тінь. Ніхто не знає, що Радянська Росія та її міжнародна комуністична організація мають намір зробити у найближчому майбутньому і які межі, якщо такі існують, їх експансіоністських тенденцій. Від Штетіна на Балтиці до Триєста на Адріатиці залізна завіса опустилася на континент. По той бік завіси всі столиці давніх держав Центральної і Східної Європи — Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест, Софія. Всі ці відомі міста і населення в їх районах опинилися у межах того, що я називаю радянською сферою, всі вони у тій чи іншій формі підпорядковуються не тільки радянському впливу, а й значному і всезростаючому контролю Москви. Тільки Афіни з їх безсмертною славою можуть вільно визначати своє майбутнє на виборах під спостереженням англійців, американців і французів. Польський уряд, який перебуває під зверхністю росіян, спонукається до величезних і несправедливих посягань на Німеччину, що веде до масового вигнання мільйонів німців у сумних і небачених масштабах.

Комуністичні партії, які були надто незначними у всіх цих східних державах Європи, досягнули виключної сили, яка набагато перевищила їхню чисельність, і прагнуть повсюди встановити тоталітарний контроль. Майже всі ці країни управляються поліцейськими урядами і по теперішній день... у них немає істинної демократії. ...».

З інтерв'ю Й. Сталіна кореспонденту «Правди» на промову В. Черчілля у Фултоні
«Питання: Чи можна вважати, що промова В. Черчілля завдає шкоди справі миру й безпеці?»

Відповідь: Безсумнівно, так. По суті справи, п. Черчілль стоїть тепер на позиції підпалювачів війни. І п. Черчілль тут не сам — у нього є друзі не тільки в Англії, а й у Сполучених Штатах...

Слід відмітити, що В. Черчілль і його друзі нагадують у цьому плані Гітлера і його оточення... Німецька расова теорія привела Гітлера і його друзів до того висновку, що німці, як єдина повноцінна нація, повинна панувати над іншими націями. Англійська расова теорія приводить п. Черчілля і його друзів до того висновку, що нації, які розмовляють англійською, як єдині повноцінні, повинні панувати над іншими націями світу.

По суті справ, В. Черчілль і його друзі в Англії та США висують націям, що не розмовляють англійською мовою, щось на зразок ультиматуму: визнайте наше панування добровільно, і тоді все буде в порядку, — в іншому разі неминуха війна...».

1. Яка головна думка промови В. Черчілля?
2. Як автор розумів «залізну завісу», що з'явилася в Європі?
3. Якою була, на думку В. Черчілля, влада у країнах, контрольованих СРСР?
4. Чому промовець вважав доктрину «рівноваги сил» застарілою?
5. Якою була реакція радянського керівництва?

Жорсткість Заходу призвела до зміни тактики СРСР. Навесні 1946 р. радянські війська вивели з Ірану. У червні цього ж року Іранський Азербайджан отримав автономію. Проте такий маневр радянського керівництва не зняв напруги в регіоні. Загроза інтересам США та Великої Британії з боку СРСР зберігалася. США надали військову та економічну допомогу іранському уряду, а Велика Британія направила свої війська до Іраку, щоб запобігти подальшому проникненню Радянського Союзу в цей регіон.

*Карикатура на залізну завісу.
 Переклад: «Немає доступу за наказом Джо»*

У лютому 1947 р. англійці довели до відома уряду США, що надалі вони нездатні надавати економічну та військову підтримку Греції і Туреччині. Припинення допомоги і виведення англійських військ загрожувало поширенням радянського впливу на ці країни, що докорінно змінювало ситуацію в Середземномор'ї. Створювались умови для приходу до влади комуністів в Італії та Франції. Такий варіант розвитку подій змушував Трумена зробити остаточний вибір.

У своєму посланні до Конгресу США від 12 березня 1947 р. він оцінив таке становище як загрозове для безпеки США і попросив 400 млн доларів для підтримки урядів Греції та Туреччини, включаючи відправлення військового персоналу. Так було визнано, що інтереси безпеки США вимагають «стримування» СРСР та його союзників. Цей напрямок політики дістав назву «доктрина Трумена».

Документи розповідають

3 промови президента США Г. Трумена (12 березня 1947 р.)

«Доктрина Трумена»

«Я переконаний, що політика Сполучених Штатів повинна полягати в тому, щоб допомагати вільним народам, які чинять опір зовнішньому тиску або спробам озброєної меншості підкорити їх собі.

Я впевнений: ми повинні допомагати вільним народам визначати свою долю так, як вони самі бажають...».

► У чому суть «Доктрини Трумена»?

За схожим сценарієм розгорталися події в Китаї. Проте їх наслідки були проти-лежними для Заходу.

Китай був розколотий між двома політичними силами: Комуністичною партією Китаю (КПК) та Гомінданом. Влітку 1946 р. війська останнього спробували встано-вити контроль над районами, підвладними комуністам. Це стало початком тривалої громадянської війни, в яку були втягнуті США і СРСР. Війна завершилась у 1949 р. поразкою Гоміндану й утворенням двох китайських держав: КНР і Тайваню.

Не менш напруженим наприкінці 40-х років було становище в Європі. Комуні-сти, які мали популярність у країнах Європи завдяки активній боротьбі в роки війни проти нацизму, входили в перші повоєнні уряди більшості європейських держав. Цим вирішило скористатися сталінське керівництво. Для координації дій комуністів Європи у 1947 р. було створено Комуністичне інформбюро. Це викликало занепоко-єння США та Англії. У 1947 р. з уряду Франції були виведені комуністи, а в 1948 р. в Італії, в переддень виборів, висадилися американські війська, які блокували при-хід комуністів до влади.

Втілення в життя цієї доктрини трагічно позначилось на долі Німеччини: вона була розколота на дві держави — ФРН та НДР.

Своєю чергою, Радянський Союз взяв реванш у Східній Європі, Китаї, Північній Кореї, де були встановлені прорадянські режими.

Усі ці конфлікти не призвели до припинення діалогу між СРСР і США. Незважа-ючи на напружені відносини, шанс зберегти нормальні стосунки залишався, проте ним не скористалися. У світі наростала ворожнеча, змінювалося ставлення світової громадськості до СРСР, а радянських людей до колишніх союзників. На земній кулі розгорталася **«холодна війна»**.

► Які причини «холодної війни»?

3. «Холодна війна»

Відомий британський письменник Джордж Орвелл у статті «Ти та атомна бомба», опублікованій у жовтні 1945 р., вперше назвав тогочасне протистояння між США та СРСР «холодною війною». Термін набув широкого поширення.

Термін «холодна війна» вперше вжито на початку XIV ст. Кастильським принцом Хуаном Мануелем — полководцем і письменником. Розмірковуючи про трива-лу боротьбу між християнами і мусульманами на Іберійському (Піренейському) півострові, Мануель, зокрема, зазначав, що «гарячі» і «холодні» війни відрізня-ються тим, як вони закінчуються. «Гарячі» війни закінчуються або загибеллю, або миром, а «холодні війни» не приносять ні миру, ні честі тому, хто їх розпочав.

Поняття «холодної війни» включає в себе пропагандистську війну, активну участь у регіональних конфліктах, боротьбу за впливи в «третьому світі», економічну війну, технічну блокаду, гонку ракетно-ядерних і звичайних озброєнь, боротьбу розвідувальних служб, ідеологічні диверсії, глобальне воєнне протистояння, стратегію взаємного ядерного залякування, змагання в галузі оборонної науки, нарощування протистояння військово-політичних блоків, гонку в галузі космічних досліджень та озброєнь тощо.

У холодній війні обидві сторони уникали відкритого конфлікту з противником, усвідомлюючи його передбачуваний результат через відсутність абсолютної переваги сил. З появою в 1949 р. у СРСР ядерної зброї, а пізніше балістичних ракет у обох держав, військове суперництво перейшло у сферу її якісного вдосконалення.

► Які головні ознаки «холодної війни»?

4. «План Маршалла» у контексті «холодної війни»

Важливим показником початку «холодної війни» було ставлення до плану Маршалла, який чітко розмежував прихильників і союзників СРСР та США у Європі.

У червні 1947 р. державний секретар США Джордж К. Маршалл оприлюднив програму економічної допомоги постраждалим від війни Європі, котра пізніше отримала назву «план Маршалла». На допомогу країнам, які прийняли «план Маршалла», виділили 13 млрд доларів (125 млрд доларів у сучасних цінах). Попередньою умовою надання державам таких дотацій було усунення комуністів зі складу урядів, які на неї погоджувалися. До 1948 р. комуністів у жодному уряді країн Західної Європи не було. У здійсненні «плану Маршалла» взяли участь 17 західноєвропейських держав. Основну частину допомоги отримали Велика Британія, Франція, Італія, Західна Німеччина та Нідерланди.

СРСР та союзні з ним країни засудили «план Маршалла» як спробу підпорядкування Європи американському капіталу. Проте радянське керівництво вбачало у ньому перш за все загрозу своєму впливу на Східну Європу. Країни Східної Європи висунули гасло орієнтації на власні сили та допомогу СРСР. Країни Західної Європи, які прийняли «план Маршалла», доволі швидко відбудували економіку й самі стали конкурувати зі США на світових ринках.

► Як вплинув «план Маршалла» на розгортання «холодної війни»?

5. Берлінська криза 1948–1949 рр. Створення військово-блокової системи

Важливим наслідком «холодної війни» стало створення військово-блокової системи.

У період 1943–1948 рр. в країнах Східної Європи відбувався процес становлення нових політичних режимів під пильним контролем СРСР. Із державами своєї сфери впливу СРСР уклав угоди про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу. У 1947–1948 рр. ці угоди мали чітку антизахідну спрямованість. У 1948 р. в усіх країнах Східної Європи були встановлені комуністичні режими.

У Західній Європі процес формування військово-блокової системи розпочався в березні 1948 р., коли Англія, Франція, Бельгія, Нідерланди і Люксембург утворили Західний Союз. Його учасники повинні були надавати військову допомогу один одному на випадок загрози їхнім інтересам.

Поштовхом до подальшого розгортання військово-блокової системи стала **Берлінська криза** влітку 1948 р. Вона була тісно пов'язана з вирішенням німецького питання.

В окупованій 4-ма державами Німеччині йшли процеси, які робили неможливим її об'єднання. У радянській зоні окупації формувались органи влади, які контролювались прорадянськими діями Соціал-демократичної партії Німеччини та комуністами. У квітні 1946 р. СДПН і КПН об'єдналися у Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЕПН).

У грудні 1946 р. американська та англійська окупаційні зони об'єдналися у так звану «Бізонію». Згодом до них долучився і французький сектор.

У 1948 р. припинила свою роботу Союзна Контрольна Рада в Німеччині, що була створена відповідно до рішень Потсдамської конференції. На Лондонській нараді представників США, Англії та Франції з державами Бенілюксу без СРСР було вирішено питання про скликання в Західній Німеччині Установчих зборів для підготовки конституції, проведення грошової реформи і включення Західної Німеччини в зону дії американського плану економічної допомоги — плану Маршалла.

Водночас у Варшаві Радянський Союз провів нараду східноєвропейських держав, яка засудила рішення Лондонської конференції і повністю підтримала курс СРСР.

Радянська військова адміністрація Східної Німеччини і Східного Берліна, враховуючи небезпеку дестабілізації валюти і господарства в своїй зоні окупації в результаті проведення реформ в Західній Німеччині, ввела транспортні обмеження у пересуванні в Берліні та між Західною і Східною Німеччиною. Таким чином, населення Західного Берліна поставили в скрутні умови: не вистачало продовольчих товарів і предметів першої необхідності. Командувач американських військ в Німеччині Л. Клей наполягав на проведенні воєнної операції з деблокади Берліна. В Англію направили угруповання бомбардувальників Б-29 (носіїв ядерної зброї), американські війська в Європі і на Далекому Сході були приведені в бойову готовність.

Збройного конфлікту вдалось уникнути. США організували повітряний міст у Західний Берлін. Це не порушувало умов окупації Німеччини союзниками, завдяки чому населення було забезпечене всім необхідним. Через певний час кризу врегулювали за столом переговорів ціною розколу Німеччини. У **травні 1949 р.** проголошено створення **Федеративної Республіки Німеччини**, а в **жовтні 1949 р.** — **Німецької Демократичної Республіки**.

Всього за 10,5 місяців існування «мосту» було здійснено понад 200 тис. авіарейсів, якими доставили бл. 2,5 млн т продовольства, палива, медикаментів і будівельних матеріалів.

За час дії «мосту» 17 американських і 8 англійських літаків зазнали катастрофи з технічних і погодних причин. Загинуло 32 американських і 40 англійських пілотів, а також — 13 пасажирів, які стали першими жертвами «холодної війни».

Документи розповідають

В. Молотов про Берлінську кризу 1948–1949 рр.

«Уся справа в тому, що, якщо б не було Берліна, був би інший такий вузол. Тому що у нас цілі і позиції різні, якийсь вузол повинен бути, і він зав'язався у Берліні».

1. Як Молотов пояснював виникнення Берлінської кризи?
2. Чи була вона закономірною?

Блокада Берліна сприяла падінню авторитету СРСР та його ідеології серед європейців, особливо — серед німців, які стали забувати про руйнівні бомбардування англо-американської авіації німецьких міст і почали сприймати англійців та американців як своїх рятівників. 12 травня 1949 р. СРСР без будь-яких умов зняв блокаду міста. Наземне сполучення з мегаполісом відновили.

Діти Західного Берліна зустрічають американські транспортні літаки

План Маршалла, що здійснювався протягом 1948–1951 рр., сприяв новим структурним змінам у західноєвропейській економіці та посиленню інтеграційних процесів між його учасниками.

У січні 1949 р. у Москві скликали нараду представників країн радянського блоку (Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Чехословаччина та СРСР), на якій вирішили створити **Раді економічної взаємодопомоги (РЕВ)**. Пізніше до РЕВ були прийняті Албанія, НДР, Монголія та інші держави. Таким чином, протистояння в економічній сфері поглибилось. Економічні, торговельні, культурні зв'язки між обома угрупованнями швидко згорталися.

Блокада Берліна й тісне згуртування країн Східної Європи та СРСР призвели до розуміння Заходом необхідності зміцнення своєї могутності. Відбувся злам і в настроях американців. Вони утвердилися в думці, що лінія оборони США проходить у Європі й Азії та віддали перевагу курсу силового протистояння з СРСР.

4 квітня 1949 р. міністри закордонних справ Бельгії, Ісландії, Данії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Італії, Великої Британії, Франції та США уклали у Вашингтоні **Північноатлантич-**

Установча конференція НАТО, 4 квітня 1949 р.

ний пакт (НАТО). Метою діяльності НАТО було проголошено захист демократії західного зразка, що виключає владу однієї партії в політичній сфері, передбачає відкритість і цілісність світового ринку. У подальшому кількість членів НАТО зростає. У 1952 р. до цього блоку увійшли Греція та Туреччина, у 1955 р. — ФРН.

У 1940–1950-х рр. військово-блокове мислення стало домінуючим.

Перемога комуністів у Китаї і підписання договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між СРСР і КНР (1950 р.) призвели до зміни геополітичного становища в Азії і зіткнення між СРСР та США в Азійському регіоні (війни в Кореї і В'єтнамі).

У 1950 р. США вперше використали свої збройні сили, втрутившись у конфлікт на Корейському півострові. Після Другої світової війни Корея була окупована з півночі Радянським Союзом, а з півдня — США. Були створені, як і в Німеччині, два уряди. Суперництво між ними посилювалось у міру зростання напруженості в радянсько-американських відносинах. До 1949 р. війська обох країн були виведені з Кореї, а в обох її частинах провели вибори.

25 червня 1950 р. війська Північної Кореї перейшли демаркаційну лінію по 38 паралелі та почали рішуче просуватися на південь. СРСР у цей час на знак протесту проти небажання західних держав надати КНР місце Китаю в ООН демонстративно бойкотував роботу Ради Безпеки. Тільки тому США домоглися визнання дій Північної Кореї як агресивних і прийняття рішення про надання допомоги Південній Кореї. Під прапором ООН на Корейському півострові висадилися війська кількох держав, більшість яких становили американці. Почалася корейська війна, що точилася зі змінним успіхом до 1953 р. У цей конфлікт втягнулися СРСР і КНР. Бойові дії в Кореї були найнебезпечнішим протистоянням періоду «холодної війни».

У результаті війни відбулось переозброєння американської армії та армій країн Заходу. Припинилася демілітаризація ФРН та Японії. Почалось відновлення їх збройних сил. Корея залишається розколотою по сьогоднішній день.

Зіткнувшись із перспективою розширення числа союзників СРСР, США почали формувати глобальну систему блоків з метою не допустити впливу Радянського Союзу.

У 1951 р. в Сан-Франциско був укладений **Тихоокеанський пакт безпеки (АНЗЮС)** за участю США, Австралії, Нової Зеландії. У Манілі в 1954 р. створено **Організацію договору Південно-Східної Азії (СЕАТО)**, до якої ввійшли США, Велика Британія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Таїланд, Філіппіни та Пакистан. Ще один блок сформовано у 1955 р. за участю Великої Британії, Туреччини, Іраку, Пакистану та Ірану. Це був так званий **Багдадський пакт**, що 1959 р., після виходу з нього Іраку, перейменували у **СЕАТО**.

З іншого боку, СРСР та його союзники створили у травні 1955 р. **Організацію Варшавського договору** (Албанія, Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія, Чехословаччина та СРСР).

НАТО і ОВД

Отже, до середини 50-х років «холодна війна» стала глобальною. Світ поділився на два ворогуючі табори, жоден з яких не мав вирішальної переваги.

Після успішного випробування атомної зброї в США і застосування її проти японських міст Хіросіма та Нагасакі в СРСР було прискорено розробку атомного озброєння. 5 вересня 1949 р. відбулося успішне випробування атомного пристрою в СРСР.

У 1953 р. в СРСР і США майже одночасно були створені термоядерні бомби.

У 50-ті роки зросли темпи виробництва і нагромадження в обох країнах нових носіїв ядерної зброї. На основі досягнень німецького ракетобудування часів війни з'явилися могутні міжконтинентальні балістичні ракети. Були побудовані перші атомні підводні човни — ракетоносці. Суперництво СРСР та США набуло форми гонки ракетно-ядерних озброєнь, а військово-блокове протистояння стало ядерним.

Таким чином, «холодна війна» перекреслила ту систему колективної безпеки, яка була створена за рішеннями Ялтинської і Потсдамської конференцій.

- Які військово-політичні блоки виникли у 1940–1950-ті рр.?

Висновки

- Протистояння між США та СРСР спричинило появу такого явища, як «холодна війна». Суперечності, оприлюднені у Фултонській промові В. Черчілля, стали вихідним пунктом для поглиблення розбіжностей між СРСР та США.
- Радянська окупація Центрально-Східної Європи призвела до формування нових територіально-політичних реалій і загострення ситуації на континенті. Початковий етап «холодної війни» відзначався жорстоким протистоянням між двома «центрами сили» у різних регіонах світу.
- Першим конфліктом, у якому СРСР зазнав поразки, була Берлінська криза 1948–1949 рр. Поява НАТО й ОВД закріпила формування біполярного світу як нової геополітичної реальності.

Запитання і завдання

1. Що таке «холодна війна»?
2. Хто сформулював основні положення «стратегії стримування»?
3. Назвіть дату Першої Берлінської кризи.
4. Які назви мали німецькі держави, утворені 1949 р.?
5. Скільки держав у 1949 р. утворили союз НАТО?
6. Які зміни спричинила у Центрально-Східній Європі радянська окупація?
7. Коли В. Черчілль виступив з промовою у м. Фултон? Який був головний посил промови?
8. Охарактеризуйте передумови початкового етапу «холодної війни». У чому сутність «холодної війни»?
9. Чим було обумовлено і як відбувалося формування Північноатлантичного союзу і Варшавського блоку? Покажіть на карті держави, які утворили НАТО та ОВД.
10. Складіть таблицю «Міжнародні конфлікти початкового етапу «холодної війни».

Назва і дата	Причини	Перебіг	Результати і наслідки

11. Обговоріть у групах. Чи можливо було уникнути «холодної війни»?

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

§ 3. Основні тенденції розвитку країн Заходу

За цим параграфом ви зможете:

- складати загальну періодизацію розвитку країн Заходу у другій половині XX — на початку XXI ст.;
- характеризувати основні віхи розвитку країн Заходу у другій половині XX — на початку XXI ст.;
- визначати зміст процесу глобалізації.

Пригадайте:

1. Коли країни Заходу вразила найбільша економічна криза?

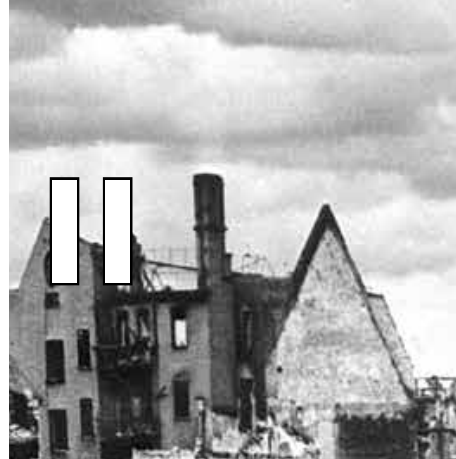
1. Економічний розвиток країн Заходу

У роки Другої світової війни економіка США не постраждала, а господарство країн Західної Європи і Японії було зруйноване. Фінансові видатки цих країн на війну становили 962 млрд доларів, а матеріальні витрати близько 4 трлн доларів. Завдяки значним зусиллям, матеріальній допомозі з боку США за планом Маршалла до 1951 р. Західна Європа отримала 13 млрд доларів. На початок 50-х років європейські країни зуміли відновити свою промисловість. І все-таки США перевищували у 1950 р. обсяг європейського виробництва у 1,5 рази, японського у 30 разів.

Однак дуже швидко, протягом 50-х років, західноєвропейські держави та Японія досягли вагомих успіхів, змінили співвідношення сил на світовому ринку на свою користь.

Такий феноменальний розвиток економіки у 1950–1960-ті рр. є однією з особливостей повоєнного розвитку країн Заходу. Причин цього процесу є декілька.

Безсумнівним поштовхом до зростання стала реалізація плану Маршалла. Важливою умовою економіч-

Середньорічні темпи зростання валового національного продукту, % :

Роки	США	Німеччина	Англія	Франція	Японія
1870–1950	3,4	1,7	1,5	2,0	4,2
1950–1969	3,9	6,7	2,8	5,3	9,6

Японські телевізори, виготовлені в роки економічного буму

ного зростання було розширення ринку. Внутрішній ринок отримав свій розвиток завдяки становленню «держави процвітання». Прибутки населення зростали, а, відповідно, зростало і споживання. Значним фактором економічного буму став бурхливий розвиток міжнародної торгівлі. Західна Європа перетворилася на один із центрів світової комерції. Європейський експорт перевищував американський у 4 рази.

Роки економічного зростання збіглися з періодом видобутку дешевої нафти. Після війни почалась експлуатація покладів нафти в районі Перської затоки. На пово-

енний час припадає найбільший рівень інвестицій у промисловість. Ішла якісна перебудова на основі впровадження досягнень НТР. «Холодна війна» стимулювала розвиток військової промисловості. Економічний бум 1950–1960-х рр. істотно змінив країни Заходу. Вони стали, у більшості своїй, індустріальними країнами. Домінуючу роль починають відігравати новітні галузі виробництва: радіотехнічна, електронна, хімічна, авіаційна. Частка традиційних галузей (металургійна, текстильна, вуглеводобувна) зменшилася.

Незважаючи на звуження сектору аграрного виробництва в економіці, сільське господарство все ж таки переживало піднесення. Тут теж відбулись якісні зміни.

Новим помітним явищем повоєнної економіки країн Заходу став випереджувальний розвиток невиробничої сфери (сфери послуг). Цьому процесу сприяло становлення «держави процвітання», розвиток торгівлі, поліпшення сервісного, гарантійного обслуговування побутових товарів тривалого вжитку (холодильники, телевізори тощо).

«Держава процвітання» — держава, яка гарантує своїм громадянам певний рівень матеріального й соціального забезпечення, політичні права і свободи.

Перехід на технології масового виробництва привів до появи великих підприємств і фірм, що неодмінно повинно було сприяти зменшенню конкуренції. Але зростання промисловості, що створило сприятливі умови для розвитку підприємництва, не давало проявитися цій тенденції. До того ж уряди західних країн проводили політику сприяння конкуренції. В результаті склалася така ситуація, що в певній галузі виробництва домінувало кілька фірм.

Економічне зростання було нерівномірне, що зумовлювало занепад одних і піднесення інших країн Заходу. На сучасному етапі все залежить від ступеню насичено-

сті виробництва передовими технологіями. Так, США втратили лідерство у темпах розвитку, проте тримають технологічну першість. З'явилися три центри світового виробництва: США, Європа, Японія. Слідом за «великою сімкою» рушили «нові індустріальні держави» (Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Бразилія, Аргентина, Мексика, Чилі тощо), які все сильніше заявляють про себе.

Важливим фактором розвитку стали інтеграційні процеси, які йдуть у двох напрямках: горизонтальний — створення транснаціональних корпорацій (ТНК) і вертикальний — створення міждержавних економічних і політичних союзів.

У 60–70-ті роки така тенденція стала визначальною у світовій економіці. Окремі корпорації захоплювали певні галузі виробництва у всіх країнах.

Вертикальній інтеграції притаманні кілька аспектів: економічний, політичний, військовий. Вона активно розвивається з початку 1950-х рр. і має найбільші успіхи в Європі (ЄС, РЄ, НАТО тощо).

Схожі інтеграційні процеси проходять і в інших регіонах світу: Латинській Америці, ісламських державах, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

На кінець 1970-х рр. з метою координації дій провідних економік світу відбуваються спільні наради лідерів семи найбільш розвинутих країн (**Велика сімка** — **G-7**), зустрічі яких регулярно проводяться раз на рік. У 1999 р. був запропонований новий формат зустрічей — G-20. Загалом, економіки G-20 становлять 90 % світового ВВП, 80 % світової торгівлі та дві третини населення світу.

У 1991 р., після закінчення «холодної війни», СРСР, а згодом Росія стала учасником зустрічей з G7. Із саміту 1994 р. в Неаполі групу почали називати, як Р8 (Політична вісімка) або «G7 плюс 1». За ініціативою президента США Білла Клінтона Росії дозволили брати повнішу участь у заходах G7. З 1997 р. група отримала назву Велика Вісімка (G8) попри те, що Росія має статус країни, що розвивається. Після агресії Росії проти України провідні країни повернулися до формату G7. Це пояснювалося тим, що «Вісімка» могла мати сенс, тому що її ідеєю було зібрати країни-однодумці, але тепер ми не можемо говорити про країни-однодумці, коли одна країна анексує частину іншої».

Наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. з'явилися перші ознаки зміни економічної кон'юнктури. Слідом за кризою 1969–1970 рр., яка охопила економіку США і ряду інших країн, почалася світова економічна криза 1974–1975 рр. — одна з найгостріших в історії індустріальних країн. Середньорічні темпи зростання знизилися вдвічі. Промислове виробництво в Японії скоротилось на 21 %, Італії — 19,3 %, Франції — 16,3 %, США — 13,7 %, ФРН — 12,3 %, Великої Британії — 9,9 %.

Зниження темпів зростання збіглося з періодом, коли на ринок праці вийшло повне покоління. Млявий розвиток економіки не сприяв поглиненню цієї маси робітництва. Як наслідок — збільшилося число безробітних. Припинилося зростання реальної заробітної платні, відповідно, скоротилася купівельна спроможність громадян.

До того ж, у 1973 р. закінчилась ера дешевої нафти. Арабські країни, прагнучи послабити підтримку Ізраїлю країнами Заходу, ввели ембарго на продаж нафти. Це

спричинило енергетичну кризу: збільшилися витрати на виробництво, скоротилися інвестиції.

Але найбільшою проблемою для країн Заходу стала інфляція, котра на кінець 70-х років позначалась уже двозначними цифрами. Виникла ситуація, що отримала назву стагфляція: одночасне падіння виробництва і зростання інфляції.

У 1979 р. Англія і Франція почали втягуватись у нову кризу перевиробництва, яку відчула більшість індустріальних країн. Після незначного зростання виробництва у кінці 1980 р. і на початку 1981 р. почалася нова стадія кризи, що охопила всі індустріальні країни світу. Падіння виробництва становило 3,9 %.

За рахунок економії бюджету на середину 1980-х рр. вдалося суттєво зменшити інфляцію (у США з 13,6 % до 6,1 % , Великої Британії з 21,5 % до 8,6 %). Відбулася стабілізація цін на нафту та інші енергоносії.

Це стало умовами для активізації інвестицій. Тим більше, що на той час назріла необхідність оновлення основних капіталів у зв'язку з початком технологічної революції.

Її головною рушійною силою і символом став комп'ютер. У 1973 р. американець Стівен Джобс створив перший персональний комп'ютер, а в 1977 р. почалося їх серійне виробництво.

Комп'ютеризація потягла за собою ланцюгову реакцію. Вона відкрила дорогу застосуванню нових технологій у виробництві: роботів, гнучких технологічних ліній, систем автоматичного проектування тощо.

Ці зміни вивели західне суспільство на новий щабель. Воно вступило в постіндустріальну стадію розвитку.

З 1982 р. до початку 90-х років спостерігається нове стійке зростання економіки західних країн. Це зростання має суттєві відмінності від попереднього (60-х років). Темпи його значно нижчі. Традиційні галузі (металургійна, вугільна, текстильна, суднобудівна) переживають гостру кризу, яка, однак, не потягла за собою загальносвітової депресії. Проте в середині 90-х років з кризою зіткнулися країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону (починаючи з Японії 1997 р.), країни СНД та Південної Америки. Цей економічний занепад був зумовлений загальною кризою експортної стратегії розвитку і структурними перебудовами в країнах регіону. В Західній Європі та США продовжувалося економічне зростання. На початку ХХІ ст. темпи розвитку економіки США дещо вповільнилися, а Європа продовжує набирати обертів, незважаючи на фінансову кризу 2008 р.

► Що таке «держава процвітання»?

2. Соціальний розвиток країн Заходу

Значні економічні зрушення на Заході після Другої світової війни не могли не викликати таких же соціальних зрушень. Серед них перш за все варто виокремити зниження темпів приросту населення. Це відбувалось не за рахунок збільшення смертності, а внаслідок скорочення народжуваності. Воно було пов'язано насамперед із завершенням демографічної революції — кардинальними змінами в уявленні людей про те, скільки дітей повинно бути в сім'ї.

У результаті промислової революції, швидкого розвитку медицини й охорони здоров'я ситуація поступово змінилася. Смертність зменшилась, і загроза вимиран-

ня людства зникла. Праця здебільшого стає кваліфікованішою, потребує відповідної освіти.

Батьки все частіше стали робити вибір на користь меншої кількості дітей.

Цьому процесу сприяла й емансипація жінок, зростання їх зайнятості в суспільному виробництві, поява у них нових життєвих цінностей та орієнтирів, не зв'язаних з сім'єю.

Таким чином, демографічна поведінка людей кардинально змінилася: взаємін орієнтації на максимальну кількість дітей утвердилося прагнення до такої їх кількості, яку батьки вважають оптимальною. В будь-якому випадку — це означало, що дітей стало менше, народжуваність падала.

Скорочення народжуваності потягло за собою низку істотних наслідків. Водночас люди стали довше жити. Почалося старіння населення. У країнах Заходу в 1986 р. тривалість життя виросла до 70–80 років. Швидке падіння народжуваності в Європі призвело до того, що під час економічного піднесення 60-х років виникає проблема нестачі робочої сили, яка почала розв'язуватися за рахунок залучення вихідців з країн Африки й Азії.

Після Другої світової війни у Європі завершився процес урбанізації. Кількість міських жителів стабілізувалася на рівні 70–80 % від всього населення країни. Одночасно змінилися умови проживання міського населення. Зростання рівня життя дозволило багатьом мати свої будинки й автомобілі, що призвело до переселення значної кількості людей у приміську частину, ближче до затишку та свіжого повітря.

Змінилася соціальна структура населення. Більшість працездатних людей стає найманими робітниками. Однак всередині цієї великої соціальної групи наявна значна диференціація. Найбільше зростає чисельність зайнятих у сфері послуг.

Технологічна революція породила запит на висококваліфіковану розумову працю. Вже тепер працівники розумової праці (службовці, науково-технічні кадри, адміністративно-управлінський персонал) зрівнялися з чисельністю зайнятих фізичною працею.

Нью-Йорк у 1970 р.

Становище найманих робітників якісно змінилося. Держава взяла на себе їх соціальне право на колективний захист від зловживань підприємців, захистила законодавством. Зріс їхній життєвий рівень. Вони перестали бути пролетарями, яким «нічого втрачати, окрім своїх ланцюгів». Маючи значну за обсягом особисту власність, а також цінні папери, вони перестали себе протиставляти іншим прошаркам суспільства. Зникла специфічна психологія найманого робітництва.

Серйозні зміни відбулися в структурі та чисельності сільського населення. Воно зменшилося вдвічі. При цьому сільські жителі зовсім не схожі на традиційне селянство. Сучасне фермерське господарство потребує висококваліфікованої праці та повністю орієнтоване на ринок.

Змінилося місце і роль малого та середнього бізнесу. Раніше він був пов'язаний з ремеслом і роздрібною торгівлею. Після війни він органічно вписався в сучасні галузі, став незамінним у швидко зростаючій сфері послуг.

Великий бізнес також зазнав змін. Економічне піднесення 60-х років, НТР створили умови для швидкого збагачення багатьох підприємців.

Поява величезних фірм, транснаціональних корпорацій потребує все ширшого використання праці професійно підготовлених управлінців, менеджерів. Їхній прошарок помітно зріс.

Після війни змінився і спосіб життя населення країн Заходу. Більшість проживає у будинках або квартирах, майже кожна сім'я має автомобіль, побутову техніку, аудіо- та відеоапаратуру. Змінилася структура сімейного бюджету. Витрати на харчування становлять майже п'яту його частину, зате збільшились витрати на житло і транспорт.

У повосенний час завершилась емансипація жінок. Жіноча праця стала однією з умов економічного розвитку 50–60-х років та одним із джерел збільшення сімейних прибутків. Емансипація жінок сприяла еволюції сім'ї. Шлюби стали більш пізніми, але менш стійкими. Феміністичний рух набув широкого розповсюдження. Жінки вже працюють у сферах традиційно чоловічих (армія, флот, надзвукова авіація тощо).

Водночас сучасне західне суспільство породжує і свої специфічні соціальні проблеми. Прискорений темп життя і роботи змушує людину перебувати у постійному стресі. Не всі витримують ці напруги. Алкоголізм, наркоманія — це спроби уникнути реального життя.

Злочинність підштовхується бажанням досягти швидкого матеріального збагачення незаконним шляхом. Важкі соціально-психологічні наслідки має хронічне безробіття, навіть якщо безробітний отримує допомогу. Людина втрачає самоповагу. Соціальна апатія переходить в агресивність і, відповідно, в насильство. Частина безробітних вважає причиною свого стану іноземних робітників, які займають їхнє місце, що призводить до популярності ультранаціоналістичних гасел. На початку ХХІ ст. Західну Європу і США охопила міграційна криза.

► Які ключові зміни відбулися в соціальному розвитку країн Заходу?

3. Політичний розвиток країн Заходу

Розвиток політичної історії країн Заходу в повосенний період — це насамперед розвиток ліберальної демократії. Він ішов двома напрямками.

У 1970-х рр. у Західній Європі було ліквідовано останні фашистські й авторитарні режими. У 1974 р. в результаті революції був відкритий шлях до демократії в Португалії. У тому ж році було повалено військовий режим у Греції. У 1975 р. після смерті Франко на шлях демократії стала Іспанія.

Усі ці роки в країнах Заходу йшов процес розширення загального виборчого права. Зараз тут немає жодної країни, де б не мали права голосу жінки. Після масових кампаній за громадянські права ліквідовано всі види політичної дискримінації афроамериканців у США. Віковий ценз у більшості країн знижено до 18 років. Утвердження загального виборчого права укріпило принцип народовладдя, згідно з яким народ і тільки він є джерелом влади.

Важливою гарантією свобод є поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову. Завдяки цьому виключається концентрація влади, узурпація і зловживання нею. Цей принцип є основою державного устрою країн Заходу незалежно від форми правління (республіка, монархія).

У результаті розширення функцій держави зросла бюрократизація суспільства, що призводить до таких зловживань, як хабарництво, зволікання, здирництво тощо. Це викликало масові протести, які стали основою приходу до влади в 70–80-х роках діячів «консервативної революції». У ході боротьби з бюрократією вдосконалювалися форми контролю за державними установами з боку громадськості.

У свідомості простих громадян демократія асоціювалася з добробутом. Укоріненню демократії сприяли зміни в політичній культурі. Зростання добробуту, освіченості зумовили розмивання соціальних гарантій у суспільстві та, відповідно, встановлення політичної поміркованості, діалогів, компромісів. Це сприяло посиленню впливу поміркованих політичних партій, які перебувають у центрі політичного спектру: ліберальні, консервативні, християнсько-демократичні, соціал-демократичні тощо.

Вплив же радикальних партій падав, і вони повинні були пристосовувати свої доктрини до настроїв мас. Ті, хто не бажав цього робити, опинялися в ізоляції. Деяких це підштовхнуло до розгортання масового терору, котрий став серйозною проблемою для країн Заходу у 70-ті роки. Завдяки діям поліції і при відсутності соціальної бази для радикальних рухів тероризм на якийсь час удалося вгамувати. Проте з початком 90-х він розгорнувся з новою силою. Основою сучасного тероризму є невирішеність національно-територіальних проблем, різниця в рівні життя у багатьох країнах світу. Особливого розмаху досяг ісламський тероризм. Терористичний акт 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку став відправною точкою розгортання у планетарному масштабі боротьби з тероризмом.

Після падіння комуністичної системи нові держави проголосили, що вони обирають демократичний шлях розвитку. Проте демократія стикається з доволі серйозним опором, що пов'язано з економічними і політичними процесами в нових державах. Становлення демократичних систем збіглося з періодом жорсткої економічної кризи і значним падінням рівня життя. Також під прикриттям демократичної фразеології правлячої еліти процвітає корупція. Йде розкрадання національних багатств. Навіть з'явилася категорія політиків, які, вміло маніпулюючи демократичною фразеологією та домагаючись підтримки і допомоги США та країн Західної Європи, використовували владу у своїх корисливих цілях, насаджуючи в країнах авторитарні режими. Таке явище притаманне країнам СНД та Латинської Америки. Найяскравіший приклад — президентство Фухіморі у Перу.

Акція протесту

Етапи розвитку країн Заходу у другій половині XX — на початку XXI ст.

Етап	Хронологічні рамки	Характеристика, зміст
I	Друга половина 40-х — початок 50-х рр. XX ст.	Повоєнна відбудова країн Європи. Зміцнення економічних позицій США
II	50–60-ті роки XX ст.	Становлення моделі «держави процвітання». «Економічні дива»
III	70-ті рр. XX ст.	Економічні кризи, криза моделі «держави процвітання»
IV	80-ті — початок 90-х рр. XX ст.	«Консервативна революція». Прискорений розвиток «нової економіки». Прискорення інтеграційних процесів. Становлення глобальної економіки
V	Кінець XX — початок XXI ст.	Новий етап розвитку моделі «держави процвітання». Глобалізація. Криза «нової економіки»

► Які основні тенденції у політичному житті країн Заходу?

4. Глобалізація

Наприкінці XX ст. політики, економісти, громадськість заговорили про явище «глобалізації». Глобалізація — це термін, яким називають дедалі глибшу взаємозалежність людей і країн у всьому світі. Цей процес особливо прискорився наприкінці XX — на початку XXI ст. А зумовили його припинення «холодної війни», ліквідація торговельних бар'єрів, об'єднання світових фінансових ринків, розгортання процесів інтеграції тощо. Глобалізація має всеосяжний характер: вона спричинила зміни в економіці, політиці, культурі та доквіллю. У доповіді ООН про розвиток людини за 1999 р. зазначається: *«Взаємозв'язок людей у всьому світі став, як ніколи раніше, глибоким, міцним і тісним. Він створює багато і надає нового розвитку як благотворним, так і згубним явищам»*. Як і будь-яке інше людське досягнення, глобалізація має свої позитивні та негативні сторони.

Позитивні сторони: 1) становлення єдності світової цивілізації; 2) прискорення розвитку світу в результаті взаємного збагачення науки і культури; 3) створення умов для викорінення бідності та розв'язання інших глобальних проблем; 4) зменшення ймовірності глобальної війни; 5) прискорення економічного розвитку світу тощо.

Негативні сторони: 1) поглиблення прірви між багатими країнами («Північ», «золотий мільярд») та бідними («Південь»); 2) посилення впливу ТНК; 3) зростання безробіття; 4) зміни інвестиційної привабливості можуть призвести до згубних криз економік окремих країн.

► Що таке глобалізація?

Висновки

➤ Після Другої світової війни країни Заходу вступили в новий період свого розвитку. Після повоєнної відбудови розпочався процес становлення і розвитку моделі «держави процвітання», яка, переживши кризу 1970-х рр. і «консервативну революцію» 1980-х рр., зміцніла і продовжила свій розвиток. Модель «держави процвітання», що базується на ліберальній демократії, ринковій економіці та системі соціального захисту, забезпечує високий життєвий рівень громадян і неперервний розвиток країн Заходу. Після розпаду «соціалістичного табору» ця модель стала поширюватися й на інші регіони світу. Провідна тенденція розвитку світу — глобалізація.

Запитання і завдання

1. Які країни прийнято називати країнами Заходу?
2. Коли сформувалася модель «держави процвітання»? Які її головні риси?
3. Визначте етапи розвитку моделі «держави процвітання» та дайте їм характеристику. Відповідь оформіть у вигляді таблиці.
4. Що таке транснаціональні корпорації? Яка їх роль у сучасній економіці?
5. Визначте, що таке глобалізація.
6. Охарактеризуйте основні зміни, що відбувались у розвитку людства в період від 1945 р. — до початку XXI ст.
7. Які зміни у соціальній структурі суспільства відбулися у другій половині XX — на початку XXI ст.? Які з них були ключовими?
8. Що сприяло зміцненню демократичних режимів у країнах Заходу в другій половині XX ст.?
9. Обговоріть у групах. Чому саме країни Заходу визначали головні тенденції розвитку світу в другій половині XX ст.?

§ 4-5. Сполучені Штати Америки та Канада

За цим параграфом ви зможете:

- характеризувати політику президентів США у другій половині XX — на початку XXI ст.;
- визначати пріоритети розвитку США;
- вказувати основні періоди розвитку США у другій половині XX — на початку XXI ст.;
- характеризувати розвиток Канади у другій половині XX — на початку XXI ст.

Пригадайте:

1. Скільки разів обирався президентом США Ф.Д. Рузвельт?
2. Коли США вступили у Другу світову війну?
3. Якими були наслідки Другої світової війни для США?
4. Домініоном якої держави була Канада?

1. Президентство Г. Трумена. Маккартизм

Після Другої світової війни США набули статусу наддержави. Це наклало свій відбиток на внутрішню і зовнішню політику країни.

Повоєнний період в історії США пов'язаний з президентством Г. Трумена.

Фактори впливу на діяльність адміністрації президента Г. Трумена

Негативні	Позитивні
Спад повоєнного виробництва. Початок «холодної війни», ведення якої вимагало значних фінансових і матеріальних ресурсів. Війна в Кореї (1950–1953). Звуження зовнішнього ринку.	Набуття США статусу наддержави. Значні фінансові та матеріальні ресурси, нагромаджені в роки війни. Позитивні наслідки «Нового курсу» Ф.Д. Рузвельта. Початок НТР.

Наддержава — держава з переважаючим політичним, економічним і військовим впливом серед усіх інших держав світу.

Адміністрація Г. Трумена ставила перед собою три основні завдання: запобігти застою економіки, забезпечити високу зайнятість населення, не допустити інфляції. Для цього передбачалося негайно скоротити збройні сили, забезпечити повну за-

йнятість демобілізованим, провести конверсію при збереженні контролю над підприємствами з метою недопущення гострих криз. Для реалізації програми було прийнято «Солдатський білль про права» (1944 р.) і «Закон про зайнятість» (1946 р.). Така політика отримала назву «Справедливий курс».

Гаррі Трумен,
президент США
(1945–1953)

У 1947 р. створено Раду національної безпеки, Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), реорганізовано військові органи. До конституції США внесли поправку, згідно з якою президент може обиратися не більш ніж на два терміни поспіль.

Однак ці заходи не врятували американську економіку від спаду. Зменшились прибутки більшості американців, зросло безробіття, підвищилися ціни. Таке становище при-

звело до розгортання масової страйкової боротьби. Щоб збити цю хвилю, у червні 1947 р. було ухвалено закон Тафта-Гартлі.

Від керівників профспілок вимагалась підписка, що вони не є комуністами або членами інших «підривних» організацій. Заборонялися страйки солідарності, страйки державних службовців.

Документи розповідають

Із закону Тафта-Гартлі (від 23 липня 1947 р.)

«...§ 8. З боку наймача нечесно:

втручатися, утримувати або змушувати тих, що наймаються, зректися участі в профспілковій діяльності;

використовувати вплив або втручатися в утворення або управління будь-якої трудової організації;

здаватися до дискримінації в наймі та продовженні термінів найму з метою сприяти або протидіяти участі в будь-яких трудових організаціях...

З боку трудової організації або її представників буде нечесно:

утримувати або змушувати з боку тих, що наймаються, вступати в трудову організацію;

відмовлятися від колективних переговорів з наймачем;

брати участь або спонукати та заохочувати найнятих будь-якого наймача до участі в страйку...

примусити або зажадати від будь-якого наймача, щоб він визнавав або вів переговори з робітничою організацією як з представником своїх робітників...

§ 35. *Вважається незаконним для будь-якої особи на службі США або будь-якого агентства США, включаючи конференції, що повністю належать уряду, брати участь у будь-якому страйку...».*

1. Що передбачав закон Тафта-Гартлі?

2. З якою метою було прийнято цей закон?

3. Який вплив він мав на внутрішній розвиток США?

Спад виробництва, погіршення матеріального становища, закон Тафта-Гартлі призвели до падіння авторитету президента Трумена.

Щоб перемогти на чергових виборах, Трумен наклав вето на закон Тафта-Гартлі й запропонував програму реформ, які передбачали розширення державного регулювання та соціального забезпечення. Реформи мали усунути негативні прояви повального спаду виробництва.

Виборці підтримали Трумена. Проте реалізувати програму повною мірою не вдалося. Також закон Тафта-Гартлі всупереч президентському вето був затверджений Конгресом США.

Вплив війни проявився у розгортанні політики **маккартизму**. Маккартизм виник як реакція на перемогу комуністів у Китаї і втрату китайського ринку, що було підсилено війною в Кореї.

Виступаючи 9 лютого 1950 р., ексцентричний сенатор Д. Маккарті заявив: «Шість років тому в сфері впливу СРСР було 180 млн осіб... Тепер вже 800 млн

Джозеф Маккарті,
провідник маккартизму

осіб опинилися під абсолютною владою Радянської Росії — зростання на 400 %. Причини, через які ми виявились безсилими, не в тому, що наш єдиний могутній противник послав війська для вторгнення на наші береги, а в зраді тих, до кого наша нація ставиться так добре... На мою думку, державний департамент піддав комуністичній інфільтрації».

Ця промова стала сигналом для антикомуністичних сил. Всупереч президентському «вето» у вересні 1950 р. ухвалили закон «Про внутрішню безпеку». Почалися гоніння й арешти лідерів Комуністичної партії США (заарештовано 140 осіб) та профспілок (заарештовано 100 осіб), переслідування ліберально налаштованих професорів, «полювання на відьом», шпигуноманія (відбувся цілий ряд арештів (Клаус Фукс, Гаррі Голд, Грінглас, подружжя Розенбергів, які були страчені на електричному стільці). Відбулися судові процеси над «радянськими шпигунами» (напр., «Справа Оппенгеймера»). 255 організацій в США визнали «підривними».

► Що таке маккартизм?

2. Президентство Д. Ейзенхауера

Провали у реформаторській діяльності демократів сприяли росту авторитету Республіканської партії. Популярний національний герой Дуайт Ейзенхауер (головнокомандувач військ союзників в Європі під час Другої світової війни) став переможцем наступних президентських виборів.

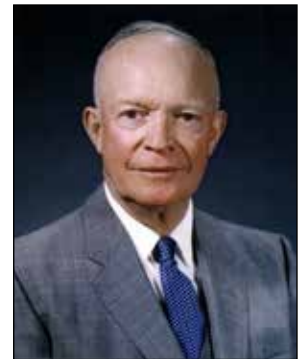
За час свого правління, з одного боку, він не розширював соціальні програми, започатковані демократами, з іншого — не дозволив їх скоротити, як цього вимагала більшість республіканців. Ще формуючи концепцію свого президентства, Ейзенхауер говорив, що країна потребує спокою після великих потрясінь війни.

На період правління адміністрації Ейзенхауера припадає потепління відносин між СРСР та США, припинення війни у Кореї. У 1950-ті рр. вдалося запобігти гострим міждержавним кризам. Головним прагненням США було усунення загрози проникнення СРСР у нові регіони світу. З цією метою розробили «доктрину Ейзенхауера». Згідно із нею США повинні протидіяти СРСР не всюди, а там, де складуться сприятливіші умови. Суть цієї стратегії висловив сам Ейзенхауер: *«США не зв'язують себе зобов'язанням протистояння комунізму в будь-якій точці земної кулі. На дії СРСР в одному місці США можуть відповісти в іншому, де будуть вважати доцільним, використовуючи при цьому, якщо буде потрібно, ядерну зброю»*.

► Що передбачала «доктрина Ейзенхауера»?

3. Від «Нових рубежів» до «Великого суспільства»

На виборах 1960 р. президентом США обрали лідера Демократичної партії **Дж. Кеннеді**. Його перемога пожвавила реформаторську діяльність. Було вжито заходів для стимулювання економічного зростання. З цією метою використовува-

Дуайт Ейзенхауер,
президент США
(1953–1960)

лись інфляційні процеси і дефіцит державного бюджету (у життя втілювалася кейнсіанська теорія).

Програма передбачала комплексну «перебудову» регіонів хронічної депресії, допомогу фермерам, підвищення мінімальної заробітної плати, поліпшення соціального забезпечення, перекваліфікацію безробітних та інші заходи, покликані збільшити платоспроможний попит населення і стати додатковим стимулом економічного зростання. Важливе місце у програмі відводилося проблемам громадянських прав, становищу національних меншин, жінок, молоді. Загалом виконання наміченого виходило за межі власне економіки і повинно було вивести США на «нові рубежі» (таку назву отримала ця програма).

Деякі з запланованих заходів мали характер соціальних реформ і почали здійснюватися вже у 1961–1962 рр. Було підвищено погодинну мінімальну заробітну плату, збільшено допомогу безробітним, впроваджувалася програма підготовки та перепідготовки робітників.

Для того, щоб вивести США на провідні позиції в дослідженні космосу, Кеннеді запропонував програму «Аполлон», метою якої була висадка американців на Місяць. У липні 1969 р. американським астронавтам Н. Армстронгу та Е. Олдрину це вдалося.

*Джон Кеннеді,
президент США
(1961–1963)*

12 квітня 1961 р. громадянин СРСР Ю. Гагарін вперше у світі здійснив космічний політ. Перша реакція Кеннеді була нейтральна, але коли він побачив, що ця подія у світі дала високі позитивні дивіденди СРСР, то через два дні після цього скликав нараду в Білому домі, де емоційно говорив: «Чи існує яка-небудь галузь, в якій ми зможемо їх догнати? Що можна зробити? Чи можна облетіти Місяць раніше них?.. Чи можна запустити людину на Місяць раніше них?.. Чи можна їх перегнати? Якби тільки знайшовся хто-небудь, хто б міг сказати, як їх догнати! Давайте знайдемо кого-небудь, кого завгодно. Мені все одно, нехай це буде ось той сторож, аби він знав як».

Багатообіцяюча кар'єра Кеннеді була перервана: 22 листопада 1963 р. його вбили у місті Далласі. До теперішнього часу так остаточно і не з'ясовано, хто стоїть за цим злочином.

Новим президентом США став **Ліндон Джонсон**, який висунув амбітний план побудови «Великого суспільства» без злиднів, безробіття, злочинності, тяжких хвороб. Він поставив завдання ліквідувати в США бідність. У результаті вжитих заходів (підвищення рівня мінімальної заробітної плати, надання субсидій і кредитів фермерам, збільшення витрат на охорону здоров'я, освіту, житлове будівництво, створення «трудових корпусів», надання допомоги тим, хто живе за межею бідності) число бідних в Америці скоротилося з 36,4 млн до 25,4 млн осіб.

*Ліндон Джонсон,
президент США
(1963–1969)*

У зовнішній політиці демократи виробили доктрину «гнучкого реагування». Її суть зводилася до адекватної відсічі діям СРСР у різних регіонах світу. В період правління демократів відбулося загострення відносин між СРСР і США. Кульмінацією стала Карибська криза (1962 р.). Після цього почалася нормалізація відносин між двома країнами, та ненадовго. Вбивство Кеннеді й втягування США у В'єтнамську війну на тривалий час надовго заблокували цей процес.

США змінили своє ставлення також до країн Латинської Америки. Було розроблено програму «Союз заради прогресу», яка мала сприяти проведенню реформ для подолання соціально-економічних суперечностей в регіоні. З 1961 р. по 1968 р. США надали країнам Латинської Америки допомогу в розмірі 4,5 млрд доларів.

► Що завадило реалізації амбітних планів демократів?

4. Масові рухи за громадянські права

У 1940–1960-ті рр. в США розгорнулася активна боротьба за громадянські права різних верств, зокрема афроамериканського населення проти расової дискримінації. На Півночі чорношкірі американці активно включилися в політичну боротьбу. У 1948 р. було заборонено дискримінацію афроамериканців при наймі на державну службу, почалася підготовка до ліквідації дискримінації в армії.

У 1950-ті рр. боротьба вступила у новий етап. Визначним лідером чорношкірого населення став баптистський пастор **Мартін Лютер Кінг**. Він запропонував використати в боротьбі тактику ненасильницьких дій Магатми Ганді. У 1955 р. Кінг організував бойкот автобусної компанії в Алабамі, яка проводила сегрегацію пасажирів.

Акція афроамериканців за рівність прав

Антивоєнні демонстрації проти війни у В'єтнамі

У 1956 р. Верховний суд визнав таку практику антиконституційною. Ще раніше Верховний суд визнав незаконною сегрегацію в школі. Такі рішення суду наштовхувалися на значний опір расистів на Півдні США.

У 1960-ті рр. рух за громадянські права збігся з початком масового руху соціального протесту. Тоді школу закінчило численне покоління американців, яке народилося після війни. Воно виросло в «державі процвітання» й не бачило масового безробіття і злиднів, вважало соціальну захищеність і матеріальний достаток нормою життя. Молодь була схильна заперечувати цінності суспільства споживання, вона виступала за більшу простоту життя, вільного від умовностей і лицемірства. Символом цієї контркультури стали джинси і рок-н-ролл. Молоде покоління, що розчарувалося у старих ідеалах, стало шукати собі нових. Не можна сказати, що погляди молоді мали чітке формулювання. Скоріше це була гримуча суміш з ідей комунізму, анархізму, екзистенціалізму тощо. Початок молодіжних акцій припав на 1964 р. Це був

т.зв. академічний рух. Події спалахнули в університеті Берклі у Каліфорнії. Для придушення виступу студентів довелося застосовувати війська. Але на цьому спротив молоді не припинився. Новим каталізатором стала війна у В'єтнамі. Збиралися багатотисячні демонстрації. Молодь на знак протесту спалювала прапор США, ухилялася від призову на воєнну службу, вимагала звільнити університети від опіки військових тощо. У 1960-ті рр. сталися трагічні події, які набули небаченого суспільно-політичного резонансу. У 1968 р. було вбито брата Д. Кеннеді — Роберта, який висунув свою кандидатуру на посаду президента. У тому ж році застрелили Мартіна Лютера Кінга, який 1964 р. одержав Нобелівську премію миру. Його смерть викликала масові расові хвилювання («Чорні бунти» 1964–1969 рр.), для придушення яких використовувалась армія.

У 1970-ті рр. масові рухи припинилися. Причиною цього була не політика республіканців, що перемогли на виборах 1968 р., а економічна криза 1970-х рр., яка змінила пріоритетність проблем, що стояли перед населенням. Крім того, більша частина вимог масових рухів була задоволена: американські війська були виведені з В'єтнаму, ліквідували загальну військову повинність, расизм поставили поза законом, а в 1972 р. набрала чинності 26 поправок до конституції США, яка дала право голосу молоді з 18 років.

► Які основні здобутки рухів за громадянські права?

5. Кризові 1970-ті рр. Президентство Р. Ніксона, Дж. Форда, Дж. Картера

На президентських виборах 1968 р. перемогу одержали республіканці. Президентом став **Річард Ніксон**.

Уже в перші роки правління республіканців США були вражені економічною кризою. Особливістю цієї циклічної кризи перевиробництва (1969–1970 рр.) було те, що скорочення виробництва і збільшення безробіття супроводжувались підвищенням цін. Таке явище отримало назву **дефляція**. До цих негараздів додалася енергетична криза 1973 р., яка поглибила попередню.

Для подолання економічних труднощів було розроблено програму заходів з державного регулювання, котрі дістали назву «**нова економічна політика**». Уперше в мирний час ввели контроль за цінами. Непомірно зросли державні витрати на соціальні програми. Але всі ці заходи виявилися малоефективними. У 1973–1974 рр. США вразила ще й політична криза, яка виявила всі недоліки американської політичної системи та державного апарату.

*Річард Ніксон,
президент США
(1969–1974)*

Особливості проявів кризи 1973–1975 рр. у США

Спад виробництва супроводжувався зростанням цін і неконтрольованою інфляцією (дефляція).

Стрімке зростання безробіття.

Падіння життєвого рівня населення.

Криза перевиробництва переплелася зі структурною, сировинною і валютно-фінансовою.

Економічна криза збіглася з політичною.

Джеральд Форд,
президент США
(1974–1977)

17 червня 1972 р. під час передвиборної кампанії до штаб-квартири Демократичної партії в готелі «Вотергейт» проникли їхні політичні конкуренти, аби встановити підслуховуючу апаратуру. Їх виявили і заарештували. Виник грандіозний «Вотергейтський скандал». Унаслідок розслідування президент Ніксон, перемігши на виборах, був змушений 1974 р. піти у відставку.

Місце Ніксона зайняв віце-президент **Джеральд Форд** (1974–1976 рр.), який продовжив політику свого попередника.

У зовнішній політиці республіканці Р. Ніксон і Дж. Форд намагалися реалізувати політику «розрядки»: нормалізація відносин з СРСР, обмеження стратегічних ядерних озброєнь, зменшення загрози спалахування ядерної війни. Також США нормалізували відносини з комуністичним Китаєм (1971 р.), припинили війну і вивели свої війська з В'єтнаму (у 1975 р. комуністи перемогли у громадянській війні на півдні цієї країни). Поразка у В'єтнамі породила в США т. зв. «**в'єтнамський синдром**» — страх бути втягнутим у тривалий кривавий конфлікт без перспективи перемоги.

Роки президентства Дж. Форда припадає на найбільш трагічний у повоєнний час період в історії країни: економічна криза, зростання злочинності, наслідки політичної кризи, яка підірвала довіру до інститутів влади, завершення В'єтнамської війни, розчарування у суспільстві. Форду вдалося відновити довіру до влади президента, вселити в душі американців надію на майбутнє. Проте на президентських виборах 1976 р. перемогу здобув демократ **Джиммі Картер**, губернатор штату Джорджія, спеціаліст у галузі атомної енергетики.

За роки його президентства відбувся злам у настроях американського суспільства. Воно переконалося, що неможливо вийти з кризи з допомогою розширення державного регулювання. Для демократа Картера це мало фатальні наслідки, оскільки з ними асоціювалося державне регулювання, хоча у своїй політиці він намагався реалізувати протилежну стратегію. Зокрема, він скоротив соціальні програми, намагався узгодити державні витрати із доходами бюджету. Ці зміни грали на руку республіканцям. До того ж з ім'ям президента пов'язані зміни і в зовнішній політиці США. Він намагався у відносинах з іншими країнами ставити першочерговим питанням дотримання прав людини. Таким чином, значна частина проамериканських авторитарних режимів залишилася без американської допомоги. Цим негайно скористався СРСР. А невдача у визволенні американських дипломатів, які опинилися заручниками у Тегерані, де відбулась ісламська революція (1979 р.), та прихід сандиністів до влади в Нікарагуа дали привід для звинувачень адміністрації в слабкості. Нова фаза енергетичної кризи (1979–1980 рр.) додала нових економічних проблем.

► Які особливості кризи 1970-х рр. для США?

6. США в період «консервативної революції». Президентство Р. Рейгана і Дж. Буша

На виборах 1980 р. переміг республіканець Рональд Рейган. Він започаткував період в історії США, який отримав назву «**консервативна революція (хвиля)**».

У своїй внутрішній політиці Рейган запропонував курс, який отримав назву «**рейганоміка**». В його основу поклали програму обмеження ролі держави в економічному та соціальному регулюванні (монетаризм). Відбувся перехід від прямого до більш опосередкованого втручання держави в економіку. Здійснювалася податкова реформа, вводилися пільги енергетичним корпораціям, ліквідовувався контроль за цінами на нафту. Одночасно запроваджувалася жорстка антиінфляційна політика, скорочувалися витрати на державний апарат та соціальні програми.

Ці заходи зупинили інфляцію, а з 1983 р. почалося економічне піднесення.

*Рональд Рейган,
президент США
(1981–1989)*

«Рейганоміка»

Основні заходи
• Підтримка приватної ініціативи. • Відмова від жорсткої регламентації бізнесу. • Скорочення витрат усіх державних відомств, окрім Пентагону (військового). • Зменшення федеральних витрат. • Зменшення податків. • Орієнтація соціальної політики на середній клас.

Результати	
Позитивні	Негативні
• Подолання кризових явищ, поліпшення економічної кон'юнктури. • Зростання долі наукоємних галузей економіки. • Притік іноземних інвестицій. • Розширення сфери послуг. • Переозброєння американської армії.	• Закордонні капіталовкладення перевищили американські закордонні активи. • Посилення конкуренції з товаровиробниками з Європи та Японії. • Зростання військових витрат. • Зростання державної заборгованості. • Посилення соціального розшарування.

У період правління Р. Рейгана відбулося переозброєння американської армії і почалися роботи зі створення протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь (так звана стратегічна оборонна ініціатива — СОІ). Ці дії супроводжувались антикомуністичною й антирадянською риторикою. СРСР президент оголосив «Імперією зла», проти якої потрібно розпочати «хрестовий похід». Однак Рейган виявився доволі гнучким політиком. У 1985 р. він розпочав перемовини з новим радянським лідером М. Горбачовим, які відкрили нову сторінку в світовій політиці й привели до закінчення «холодної війни».

Документи розповідають**Зі спогадів Р. Рейгана про початок свого президентства**

«У 1981 р., коли я зайняв президентське крісло у Білому домі, м'язові волокна американського воєнного м'яза були настільки атрофовані, що наша здатність успішно відбити можливу атаку з боку Радянського Союзу була дуже сумнівна: винищувачі не літали, бойові кораблі не плавали, бо хронічно не вистачало запчастин. Наші кращі сини і доньки йшли з військової служби, моральний стан добровольчої армії перебував у занепаді; наше стратегічне озброєння — ракети і бомбардувальники (основна наша сила стримування) — десятиліттями не модернізувалося. В той же час Радянський Союз створював свою воєнну машину, яка загрожувала перевершити нашу на будь-якому рівні.

Мені хотілося сісти за стіл переговорів, щоб покінчити з цією безглуздою політикою «взаємного гарантованого знищення», але для цього Америці насамперед потрібно було збільшити свою воєнну міць. Тоді ми могли б вести переговори зі Сове́тами з позиції сили, а не слабкості».

1. Яку мету поставив перед собою президент Р. Рейган?
2. Чи вдалося йому досягнути зазначеної мети?

Джордж Буш
(старший), президент
США (1989–1993)

Позитивні зрушення в житті США були закріплені після приходу до влади республіканця **Джорджа Буша** (старшого).

Незважаючи на те, що при ньому конгрес контролювався демократами, Бушу вдалося досягти згоди між республіканцями та демократами з основних питань внутрішньої та зовнішньої політики і забезпечити ефективно здійснення свого політичного курсу. Чільне місце у президентській програмі належало питанням боротьби з наркомафією, розвитку освіти, охорони здоров'я, екологічним речам. Головна проблема, над якою весь час працювала його адміністрація, це дефіцит бюджету.

У міжнародних відносинах досягнуто нових домовленостей з Радянським Союзом (згодом з Росією, Україною, Казахстаном, Білоруссю) про скорочення ядерних озброєнь. Остаточно вирішене німецьке питання (у 1990 р. Німеччина об'єдналася). Дж. Буш санкціонував агресію американських військ у Панаму під приводом боротьби з наркомафією (1989 р.). Найбільшим його досягненням стала перемога у війні з Іраком за визволення Кувейту в 1991 р. («Буря в пустелі»).

- Які здобутки правління президентів Р. Рейгана і Д. Буша?

7. Президентство Б. Клінтона

У 1992 р. на президентських виборах переміг **Білл Клінтон**.

Новому очільнику країни відразу випало зіткнутися з етнічними заворушеннями у Лос-Анджелесі, які довелося придушувати військами. Ці бунти свідчили про наявність значних соціальних конфліктів, які мають етнічну основу. «Кольорове» населення США складає значну масу людей, що перебувають за межею бідності.

Щоб завоювати прихильність цієї частини населення, адміністрація вдалася до широких соціальних програм.

У 1994 р. республіканці взяли реванш на виборах у сенат і палату депутатів. Проте це їм не допомогло, на президентських виборах 1996 р. Б. Клінтон знову здобув перемогу.

За роки свого перебування в Білому домі Б. Клінтон не вдавався до радикальних змін, проводячи прагматичну політику. Проте він започаткував реформи в освіті й охороні здоров'я, соціальному забезпеченні. Важливими здобутками його правління вважається налагодження подальшого поступового розвитку економіки США, створення додаткових 10 млн робочих місць, скорочення вдвічі державного дефіциту, боротьба з наркобізнесом.

*Білл Клінтон,
президент США
(1993–2001)*

Президентство Б. Клінтона супроводжувала ціла серія пікантних скандалів, пов'язаних з особистим життям президента. Його неодноразово звинувачували у сексуальних домаганнях до співробітниць Білого дому. А скандал про інтимний зв'язок з Монікою Левінскі навіть призвів до того, що проти президента застосували процедуру імпідменту (правда, при голосуванні не було набрано достатньої кількості голосів). Головне, в чому звинувачувався президент, це не за інтимні зв'язки з практикантками у Білому домі, а те, що він говорив під присягою неправду, заперечуючи їх. Зрештою, американці пробачили своєму президенту любовні походеньки, а дружина мужньо витримала всі перипетії скандалу.

У зовнішній політиці Б. Клінтон виступає за розширення НАТО, за участь США в урегулюванні регіональних конфліктів і проведенні миротворчих акцій. Взагалі США після розпаду СРСР, як єдина наддержава, намагаються створити глобальну систему безпеки, залучивши до неї всі впливові країни і структури світу. У проведенні свого зовнішньополітичного курсу США вдавалися до будь-яких засобів: від мирних до воєнних (бомбардування, ракетні удари, введення військ). Серйозними зовнішньополітичними акціями США в період президентства Б. Клінтона стали збройні операції в Сомалі, Гаїті, Боснії та Герцеговині, Іраку, Афганістані, Сербії (Косово).

► Представником якої партії був президент Б. Клінтон?

8. США на початку XXI ст.

У 2000 р. на виборах переміг республіканець Дж. Буш-молодший.

Відносне економічне благополуччя в США дало змогу його адміністрації основну увагу зосередити на зовнішній політиці. Однак активне втручання США у всі точки напруги, що існують у світі, зумовило наростання антиамериканських настроїв. 11 вересня 2001 р. стало переломним у житті США і світу. У цей день відбувся терористичний напад, в результаті якого було зруйновано Світовий торговий центр у Нью-Йорку і пошкоджено будівлю Пентагону (Міністерства оборони США). Жертвами терористів стали близько 5 тис. ос. Цей варварський акт показав всю небез-

*Теракт в Нью-Йорку.
11 вересня 2001 р.*

пеку тероризму. США були поставлені перед необхідністю розпочати широкомасштабну боротьбу з тероризмом. Ця боротьба розгорнулась у декількох напрямках: врегулювання конфліктів у гарячих точках планети, зміна урядів у тих країнах, які підтримують міжнародний тероризм, ліквідація економічної бази тероризму, боротьба з терористичними угрупованнями тощо. Для протидії загрозам крайніх радикалів утворилась антитерористична коаліція держав світу на чолі зі США. Першою серйозною акцією США стало втручання у внутрішні справи Афганістану на боці тих сил, що вели боротьбу з рухом Талібан (цей рух підтримував діяльність терористичної мережі Аль-Каїда на чолі з Бен Ладеном, на яку покладено відповідальність за злочини 11 вересня 2001 р. та ще цілий ряд терактів).

У березні–квітні 2003 р. війська США та Великої Британії провели блискучу операцію з повалення режиму іракського президента Саддама Хусейна. Проте, скинувши режим, США та їх союзники в окупованій країні зіткнулися з масовим партизанським рухом, прихильниками колишнього режиму, повстанням сунітів та шіїтів. 30 червня 2004 р. США передали владу іракській адміністрації, відновивши суверенітет країни.

Усередині своєї держави адміністрація Дж. Буша-молодшого розпочала у 2001 р. масштабну реформу системи освіти. Відбулися також перетворення в галузі охорони здоров'я, зокрема надавалася грошова допомога на придбання ліків американським громадянам і громадянкам. На президентських виборах 2004 р. Дж. Буша-молодшого переобрали на наступний термін. Друге перебування на посаді стало ще складнішим, ніж перше.

Прокотилася хвиля банкрутств великих компаній США. Відбулося значне падіння акцій фірм, пов'язаних з «новою економікою» (галузі цифрових технологій і програмного забезпечення), яка у попереднє десятиліття показувала феноменальні темпи зростання. Усе це поставило адміністрацію Буша-молодшого перед загрозою економічного падіння.

*Барак Обама,
президент США
(2009–2017)*

На кінець його президентства припала прогнозована фінансова криза, яка переросла в економічну, що охопила всі країни світу.

На президентських виборах 2008 р. перемогу здобув демократ **Б. Обама**. Американці покладали на нового президента великі сподівання у подоланні наслідків економічної кризи, реформуванні системи охорони здоров'я, виведенні американських військ з Іраку та Афганістану. Проте швидкого прогресу в цих питаннях досягти не вдалося. Реформу охорони здоров'я змогли запровадити тільки після неабиякого спротиву законодавчого органу влади. Термінового вирішення (після серії розстрілів мирних громадян маніяками) потребувало питання посилення контролю над обігом зброї в країні.

Американські війська були виведені з Іраку в 2011 р., проте вже незабаром їм довелося повернутися для боротьби з ІДІЛ (Ісламська держава Іраку і Леванту). Також довелося терміново гасити спалах активізації руху Талібан і «Аль-Каїди» в Афганістані.

На тлі цих проблем Обама оголосив про «перезавантаження відносин» з Росією. Фактично США пішли на поступки РФ у розміщенні системи протиракетної оборони в Європі та в питанні визнання за Росією права на домінуючий вплив на теренах колишнього СРСР. Це створило підґрунтя для початку збройної агресії Москви проти України (2014 р.).

На виборах 2016 р. новим президентом США обрали **Дональда Трампа**. Він заявив, що збирається різко змінити зовнішню і внутрішню політику в бік протекціонізму та захисту інтересів США. Початок його президентства демонстрував послідовність і наполегливість у виконанні передвиборних обіцянок. Уже першого ж дня президентства Д. Трамп скасував реформу системи охорони здоров'я, розпочату Б. Обамою, яку завжди критикували республіканці.

На реалізацію інших обіцянок були спрямовані укази про вихід США із Транстихоокеанського партнерства й початок будівництва стіни на кордоні з Мексикою для протидії потоку наркотиків, злочинності та нелегальної міграції. Він також підписав укази, якими зупинив прийом біженців із Сирії, та заморозив на 120 днів програму прийому біженців з Ірану, Іраку, Ємену, Лівії, Сомалі та Судану.

Розпочато «торговельну війну» з Китаєм. Створюються сприятливі умови для американських виробників. США припинили закуповувати енергоносії і стали експортерами нафти та скрапленого газу.

У зовнішній політиці США, після гострої конфронтації з Північною Кореєю, пішли на угоду з її лідером, скасували договір з Іраном і знову запровадили санкції.

Особливо жорсткими стали заходи проти Росії, яка грубо порушує норми міжнародного права та попередні домовленості. США вийшли з договору про ракети середньої дальності, розмістили систему ПРО в Європі, а свої підрозділи дислокували у Східній Європі. Окрім того, для протидії російській агресії американці надали допомогу Україні тощо. Також США визнали Голодомор геноцидом українського народу.

- Назвіть ключові події історії США початку XXI ст.? Аргументуйте свій вибір.

9. Канада

У повоєнні роки відбувався стрімкий економічний розвиток Канади. Цьому сприяли освоєння територій на півночі й заході країни, збільшення внутрішнього ринку та зростання населення, яке відбувалося переважно за рахунок емігрантів. У 1953 р. за обсягами промислового виробництва Канада стала одним зі світових лідерів.

Зміцнення економічного становища послабило традиційні зв'язки Канади з Великою Британією. Відбулося наділення канадського парламенту правом схвалювати

*Теракт в Нью-Йорку.
11 вересня 2001 р.*

*П'єр Елліот Трюдо,
прем'єр-міністр
Канади від 1968-го до
1984 р. (з перервами)*

конституційні поправки. Із 1952 р. право призначати генерал-губернатора перейшло до канадської влади.

У політичному житті не припинялося традиційне суперництво Ліберальної та Консервативної партій. У 1935–1957 рр. при владі перебували ліберали. Їхньою ідейною основою була теорія «держави добробуту». Із позицій вільного підприємництва та індивідуальної свободи лібералів критикували консерватори. Але саме політика лібералів сприяла економічному піднесенню та зміцненню відносин Канади й США.

У 1957–1963 рр. при владі перебували консерватори, уряд яких очолював Джон Дифенбейкер. Проте більшість своїх передвиборчих обіцянок вони виконати не змогли. У 1963 р. до влади повернулися ліберали, які зберігали її до 1979 р. Складним питанням внутрішньополітичного життя країни відтоді стала проблема Квебеку. Враховуючи її серйозність, ліберали обрали своїм лідером франко-ка-

надця П'єра Елліота Трюдо й розробили програму заходів для її розв'язання.

У 1968–1979 рр. при владі перебував уряд ліберала П. Трюдо. Він провів через парламент закон, який проголошував рівність англійської і французької мов у державному апараті та двомовність там, де однією із двох офіційних мов розмовляє не менш ніж 10 % населення. Ці заходи поліпшили ситуацію, однак гасло влади «Одна країна — одна нація» викликало протести франко-канадців. Уряд, який очолював П. Трюдо, звернувся до британської влади з проханням надати Канаді повний суверенітет у конституційній сфері. У 1982 р. британський парламент задовольнив це прохання, а канадський — 17 квітня 1982 р. схвалив Акт про конституцію.

На початку 1980-х рр. Канаду охопила економічна криза, яка відсунула інші проблеми на другий план. Відбувся спад виробництва. Це обумовило втрату влади лібералами.

Новий уряд, очолюваний Браяном Малруні (1984–1993 рр.), здійснив низку реформ у дусі «консервативної революції», які дозволили вивести країну з економічної кризи. Найскладнішою проблемою для нього залишався Квебек, який відмовлявся визнати конституцію 1982 р. Апогеем суперечностей став референдум у листопаді 1995 р. про незалежність Квебеку. Сепаратисти вкотре зазнали поразки: за незалежність проголосували 44 %, проти — 46 %.

У 1993–2005 рр. уряди Канади очолювали ліберали. За цей період вони здійснили чимало важливих реформ і перетворень. Зокрема, було оздоровлено фінансову систему, здійснено дві соціальні програми — «Стратегія рівних можливостей» та «Створення безпечного суспільства». Стимулюванню ділової активності сприяла податкова реформа, яка передбачала поступове скорочення податків. Успіхи в соціально-економічному зростанні дозволили Канаді посісти сьоме місце у світі за рівнем економічного розвитку і перше — за рівнем життя населення.

У 2006–2015 рр. уряд формували консерватори, а з листопада 2015 р. — ліберали, яких очолював Джастін Трюдо, син П. Е. Трюдо. Він здійснює політику збільшення

податків для заможних верств і скорочення — для середніх. Доволі значні кошти з бюджету виділяються на подолання бідності.

До 1980-х рр. зовнішня політика Канади значною мірою була в тіні Великої Британії та США. Із 1982 р. Канада активізувала власний курс, намагаючись відігравати роль посередника у відносинах США та СРСР або США та країн «третього світу». Канада стала вагомим чинником у врегулюванні міжнародних конфліктів.

Після розпаду СРСР Канада підтримала появу нових незалежних держав. 2 грудня 1991 р. вона визнала незалежність України. А з початком російської агресії у 2014 р. надає значну фінансову і матеріальну підтримку. Канадські військові здійснюють підготовку частин Збройних сил України.

Канада — третя за кількістю етнічних українців (після України і Росії) країна у світі. Населення Канади на 2016 р. становить понад 36 млн осіб, із яких понад 1,3 млн — українці й українки.

- Коли Канада отримала повний суверенітет?

Висновки

- Після Другої світової війни Сполучені Штати стали наддержавою, очоливши Західний світ у протистоянні з СРСР (комунізмом).
- За президентства Трумена і Ейзенхауера спостерігався швидкий поступальний розвиток країни. За цей період відбулося зміцнення американської політичної системи, «американського способу життя».
- 1960–1970-ті рр. стали важливою віхою в історії США. У цей період американці замахнулися на досягнення «нових рубежів», створення «великого суспільства» і прагнули «остаточно побороти бідність». Та реальність 1970-х рр. примусила США зосередитися на вирішенні зовсім інших проблем. Кризи насувались одна за одною. Америка потребувала змін. Завдяки реформам адміністрації президента Р. Рейгана країна зуміла зробити необхідний крок уперед, який дозволяє їй зберігати лідерство в світі по теперішній час.
- У період кінця XX — початку XXI ст. докорінно міняється роль США у світі. Після розпаду СРСР вони залишились однією наддержавою.
- У повоєнні роки Канада пройшла шлях від англійського домініону до суверенної держави, яка для своїх громадян забезпечує достойний рівень життя.

Запитання і завдання

1. Як позначилося на внутрішньому житті США те, що країна стала наддержавою?
2. Назвіть основні заходи адміністрації президента Трумена, які мали забезпечити усунення кризових явищ в повоєнній економіці та подальший розвиток США.
3. Що таке маккартизм? Чи був маккартизм закономірним явищем?
4. Якою була стратегія розвитку США, запропонована Дж. Кеннеді та Л. Джонсоном?
5. Назвіть складові масових рухів у США 60-х років. Які їхні наслідки і результати?
6. Обговоріть у групах. Здобутки правління демократів у 60-ті роки.
7. Який вплив економічної кризи 70-х років на розвиток США?
8. Що стало приводом до «вотергейтського скандалу»?
9. Проведіть дискусію. Чому війна у В'єтнамі мала величезний вплив на внутрішню і зовнішню політику США?

10. Що таке «консервативна революція»? На період правління яких президентів США вона припадає?
11. Яка подія дала поштовх до розгортання боротьби США з міжнародним тероризмом? Чи є ця боротьба успішною?
12. Колишній держсекретар США Г. Кіссінджер у книзі «Дипломатія» стверджує: *«Кінець «холодної війни» породив ще більшу спокусу переробити світ за американським зразком і подобою... Завершення «холодної війни» створило ситуацію, яку численні спостерігачі називають «однопольним» або «мононаддержавним» світом. Але Сполучені Штати насправді перебувають не в стільки блискучому становищі, щоб в односторонньому порядку диктувати глобальну міжнародну діяльність»*. Які події останніх років можуть стати ілюстрацією до висновків Г. Кіссінджера, а які їх заперечують?
13. Як змінилося становище Канади після Другої світової війни?
14. Чим зумовлена «проблема Квебеку»? Чи вдалося її вирішити?

§ 6. Європейська інтеграція

За цим параграфом ви зможете:

- складати загальне уявлення про європейську інтеграцію;
- характеризувати основні віхи інтеграційних процесів;
- визначати зміст діяльності основних європейських інституцій.

Пригадайте:

1. Коли Європа була розділена «залізною завісою»?
2. Чому спроба реалізації ідеї європейської інтеграції у 1920–1930-ті рр. не мала успіху?

1. План Маршалла

Друга світова війна дезорганізувала економічне життя світу, зруйнувала економічний потенціал, призвела до небаченої мілітаризації, розриву економічних зв'язків, порушення світової торгівлі, розладу фінансів, значного зростання боргів тощо. Єдиною країною на земній кулі, яка примножила свій економічний потенціал, були США. Тому вони і взяли на себе місію стати локомотивом з відновлення світової економіки.

5 червня 1947 р. державний секретар США Дж. Маршалл виклав основні положення плану економічної допомоги країнам, що постраждали від війни. План повинен був вирішити такі завдання: допомогти економіці США позбутись перенасиченості ринку товарів і капіталів, полегшити проведення конверсії, і в той же час забезпечити відновлення дезорганізованої економіки Європи, укріплення європейської демократії. До участі в плані були запрошені СРСР і країни Східної Європи. Держави, які приймають допомогу, повинні були надати дані про стан своєї економіки, про втрати в роки війни, валютні резерви та плани використання дотацій. 2/3 допомоги вони мали витратити на закупівлю американських товарів.

Радянське керівництво стверджувало, що країни, які одержать допомогу, втраять свою економічну самостійність і що потрібно спиратися на власні сили у відбудові національних економік. Москва, критикуючи план, не пропонувала нічого взамін, а отже, зробила рішучий крок до розколу Європи та розгортання «холодної війни».

12–15 липня 1947 р. на Паризькій конференції шістнадцятьма державами (Англія, Франція, Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Швейцарія, Швеція) було прийнято пропозицію США й утворено Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС).

Американську допомогу прийняли 18 країн. Протягом 1948–1951 рр. вони отримали 12,5 млрд доларів. Ці країни не втратили своєї незалежності та самостійності, а, навпаки, відновили свій економічний потенціал і навіть стали конкурентами США на світовому ринку. Надання допомоги не передбачало зміну політичного і соціального розвитку держави, наприклад Югославія йшла соціалістичним шляхом розвитку.

План Маршалла, з одного боку, сприяв подоланню труднощів американської економіки, відбудові Європи, згуртуванню європейських держав для досягнення спільної мети, з іншого — призвів до розколу Європи на союзників і противників СРСР та США, став однією з причин «холодної війни».

- Які країни отримали допомогу за планом Маршалла?

2. Передумови і віхи європейської інтеграції. Від ЄЕС до ЄС

Ідея єдиної Європи займала думки європейських політиків вже тривалий час і лише у другій половині ХХ ст. вона знайшла своє практичне втілення. Інтеграція не може бути породженням однієї політичної волі, для її розвитку необхідні певні передумови.

Передумови утворення єдиної Європи

Цивілізаційні	Економічні	Історичні	Військово-політичні	Геополітичні
Наявність спільних духовних цінностей, сумісність соціальних і політичних ідеалів	Можливість взаємодоповнюючого економічного і науково-технічного розвитку	Традиційна взаємодія, взаємоповага. Традиційне прагнення до єдності (примусом або добровільно)	Спільність інтересів з головних питань міжнародного життя, співробітництво у воєнних і військово-політичних союзах, врегулювання територіальних суперечок	Можливість розвитку економічно рентабельної мережі транспортних комунікацій

Жан Монне, перший президент Європейського об'єднання вугілля та сталі

Європейська інтеграція є наочним прикладом вертикальної інтеграції, яка має кілька аспектів: економічний, політичний, військовий. Її початок поклала реалізація плану Маршалла. У квітні 1948 р. створено Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка у вересні 1950 р. була доповнена Європейським платіжним союзом (ЄПС), котрий у 1961 р. замінила Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЄСР).

Перехід від простого міжнародного європейського співробітництва до справжнього наднаціонального співтовариства розпочався 9 травня 1950 р., коли Роберт Шуман виступив з ініціативою, оприлюднивши план, розроблений Жаном Монне, зі створення галузевої спілки шести країн (Франції, ФРН, Італії і держав Бенілюксу), що отримала назву **Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС)**. Новизною цього об'єднання було створення європейського органу управління, незалежного від урядів країн.

Наступним кроком стало створення 25 березня 1957 р. **Європейського Економічного Співтовариства («Спільний ринок»)** і **Європейського співтовариства з атомної енергетики (ЄСАЕ), або «Євроатом».**

Документи розповідають

Римський договір 1957 р.

Сповнені рішучості закласти основи більш тісного союзу між європейськими державами;

Сповнені рішучості забезпечити спільними діями економічний і соціальний прогрес своїх країн шляхом усунення бар'єрів, що розділяють Європу;

Ставлячи основною метою своїх зусиль постійне поліпшення умов життя і праці своїх народів;

Визнаючи, що усунення існуючих перешкод потребує узгоджених зусиль з метою гарантувати стабільність економічного зростання, рівноправну торгівлю і чесну конкуренцію;

Занепокоєні зміцненням союзу економік і забезпеченням їх гармонійного розвитку при скороченні розриву між різними регіонами та відставанням країн, що перебувають у гіршому становищі;

Бажаючи сприяти за допомогою спільної торгівлі політиці поступового зняття обмежень на міжнародну торгівлю;

Бажаючи підтвердити солідарність, яка об'єднує Європу і країни інших континентів, та, бажаючи забезпечити розвиток їх процвітання у відповідності зі Статутом ООН;

Сповнені рішучості зміцнити, шляхом реалізації вказаного комплексу, мир і свободу та, закликаючи інші народи Європи, які поділяють такі ідеали, приєднатися до цих зусиль;

Вирішили створити Європейське економічне співтовариство.

1. Які основні умови договору?
2. З якою метою він був укладений?

Метою ЄЕС проголошувалося сприяння розвитку національних економік і захист внутрішнього ринку Європи. Країни-учасниці спільно розробляють економічну політику, міждержавні проекти, митні тарифи, регулюють фінансову систему, налагоджують систему міжнародної спеціалізації з метою забезпечення рентабельності виробництва, створюють єдиний ринок праці.

У другій половині 1960-х рр. відбувається об'єднання структур ЄОВС, ЄЕС, Євроатому з метою створення єдиних органів. У 1968 р. формується єдиний митний союз.

Подальший розвиток ЄЕС ішов шляхом поглиблення економічної та політичної інтеграції (**Маастрихтські угоди про створення Європейського Співтовариства, 1992 р.**).

Було чимало й противників ЄЕС. Так, у 1960 р. на противагу «Спільному ринку» Велика Британія утворила Європейську асоціацію вільної торгівлі, куди увійшли Велика Британія, Швеція, Норвегія, Данія, Швейцарія, Австрія, Португалія.

У 1960-ті рр. між ЄЕС і ЄАВТ розгорілась гостра конкурентна боротьба. У цій боротьбі ЄЕС отримало переконливу перемогу.

Завершення «холодної війни» дало новий імпульс інтеграційним процесам в Європі. Вони розвивались у двох напрямках: поглиблення інтеграційних процесів і розширення ЄС (залучення нових членів за рахунок країн Центральної, Північної, Східної Європи).

У 1987 р. члени ЄЕС ввели у дію «Єдиний європейський акт», за яким ліквідували існуючі перешкоди в економічному співробітництві, створили єдину податкову систему, скасували відмінності у своїх законодавствах. Крім того, країни ЄЕС у травні 1992 р. уклали угоду з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ) про утворення Європейського економічного простору (ЄЕП). Тут вільно пересуваються капітали, товари, послуги і робоча сила. 6 лю-

*Підписання
Маастрихтської
угоди, 1992 р.*

того 1992 р. у м. Маастрихті (Нідерланди) країни-члени ЄЕС підписали угоди, за якими з **1 січня 1993 р.** розпочалося функціонування єдиного ринку. Тоді ж набув чинності договір про Європейський Союз (ЄС), на основі якого у 1999 р. завершилося створення єдиного валютного простору — замість національних валют введено єдину «європейську валютну одиницю» — «**євро**». Співтовариство планує розробити спільну оборонну політику й запровадити єдине європейське громадянство.

Етапи європейської економічної інтеграції

Етапи	Зміст
Зона вільної торгівлі	Скасування мита, квот та інших обмежень у торгівлі між державами-учасниками при збереженні їхньої автономії у митній і торговельній політиці стосовно третіх країн
Митний союз	Запровадження спільних зовнішніх митних тарифів і перехід до єдиної торговельної політики стосовно третіх держав
Єдиний внутрішній (спільний) ринок	Митний союз плюс здійснення заходів, які забезпечують вільний рух послуг, капіталів і робочої сили (включаючи свободу їх професійної діяльності)
Економічний і валютний союзи	Єдиний внутрішній ринок плюс гармонізація і координація економічної політики держав-учасниць на основі спільного ухвалення рішень і контролю над їх виконанням, заміна національних валют єдиною. Спільна валютна і грошова політика

Успіхи європейської інтеграції зробили ЄС привабливим для інших європейських держав. 1 січня 1995 р. членами ЄС стали Швеція, Фінляндія, Австрія. Проте референдуми в Норвегії і Швейцарії дали перевагу силам, що виступали проти вступу до ЄС.

На саміті ЄС в Афінах у квітні 2003 р. ухвалили рішення про прийняття до Союзу ще 10 нових членів, серед яких були й колишні три радянські республіки.

У 2003 р. ЄС затвердив концепцію відносин з країнами-сусідами. Також розпочався розгляд конституції ЄС. Проте всі спроби її прийняти так і не мали успіху. Лише 2008 р. вдалося затвердити новий європейський договір, який фактично змінив європейську конституцію.

Рік вступу в ЄЕС (ЄС)	Країни
1957	Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург
1973	Велика Британія, Данія, Ірландія
1981	Греція
1986	Іспанія, Португалія
1990	Після об'єднання Німеччини східнонімецькі землі (колишня НДР)
1995	Швеція, Фінляндія, Австрія
2004	Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр (грецька частина)
2007	Румунія, Болгарія
2013	Хорватія

1. Де підписали договір про утворення Європейського Союзу?
2. Коли запровадили спільну валюту країн ЄС?
3. Скільки країн на теперішній час є членами ЄС?

3. Інститути ЄС

Європейська рада

Функціонує з 1974 р., у 1986 р. статус офіційно закріплений Єдиним європейським актом. До ради входять глави держав і голови урядів країн ЄС, а також Голова Європейської комісії. Європейська рада «дає Союзу необхідний імпульс для розвитку і визначає загальні політичні орієнтири». Засідає два рази на рік. На засіданнях обговорюється загальна ситуація і головні проблеми Союзу, а також стан світової економіки і міжнародних відносин, визначаються пріоритети діяльності, приймаються програми і рішення стратегічного значення.

Рада Європейського Союзу (Рада міністрів)

Вищий законодавчий орган ЄС. Має право на ухвалення рішень; забезпечує загальну координацію спільної економічної політики; здійснює керівництво бюджетом (разом з Європарламентом); укладає міжнародні угоди.

Рада ЄС складається з представників держав — міністрів країн ЄС.

Європейська комісія

Виконавчий орган ЄС. Має право законодавчої ініціативи, тобто розробляє законодавчі акти і направляє їх на розгляд в Раду, контролює законодавчий процес; слідкує за застосуванням прийнятих законодавчих актів; у випадку порушення застосовує санкції, направляючи справу до суду. Крім того, комісія має повноваження затверджувати рішення у таких сферах, як сільське господарство, торгівля, конкуренція, транспорт, функціонування єдиного ринку, захист навколишнього середовища; керує бюджетом і фондами ЄС. Комісія складається з представників держав, які призначаються терміном на 5 років національними урядами, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків.

Європейський парламент

Бере свій початок у 1974 р. Це політичний орган, покликаний виконувати дорадчу функцію при виробленні загальних принципів соціальної політики (головне — права людини). Спочатку в Європарламент національні парламенти делегували своїх представників, а в подальшому стали проводитися загальні прямі вибори на партійній основі (з 1979 р.). Після підписання Маастрихтських угод Європарламент став важливим інститутом ЄС.

Він виконує функції: проводить консультації і здійснює контроль за діяльністю інших інститутів ЄС; схвалює або вносить поправки в законодавчі акти, бюджет ЄС, затверджує бюджет ЄС та укладає міждержавні угоди.

Суд європейських спільнот

Суд забезпечує єдине застосування і тлумачення прав ЄС на всій його території. Суд розглядає всі питання, які виникають при виконанні правових норм Союзу. Рішення суду не оскаржуються. Компетенція суду не поширюється на загальну зовнішню політику країн ЄС, політику безпеки і співробітництво держав-членів у галузі

Зала засідань Європейського парламенту в Страсбурзі

правосуддя і внутрішніх справ. Суд складається з 15 суддів (буде 25) і 9 юридичних радників, які призначаються урядами країн терміном на 6 років, незалежні у виконанні своїх обов'язків. У 1989 р. на допомогу суду створено суд першої інстанції, який розглядає позови окремих осіб на органи ЄС тощо.

Символіка РЄ і ЄС

З моменту свого створення РЄ завжди відчувала необхідність надання Європі символів, з яким кожен з її жителів міг би себе ототожнювати. 25 жовтня 1955 р. Парламентська асамблея РЄ ухвалила одноголосне рішення обрати як свою емблему символ кола з синім полем, на якому зображені золоті зірки.

8 грудня 1955 р. Рада міністрів схвалила цю пропозицію і затвердила європейський прапор: вишикувані в коло золоті зірки на синьому тлі. Це означає єднання, самі ж зірки символізують собою народи Європи, число «12» (за кількістю зірок, і це число незмінне) символізує досконалість і неподільність. А 1985 р. на засіданні у Мілані РЄ досягнули домовленості про те, що приймається пропозиція Комітету з питань народностей Європи про запровадження власного прапора ЄЕС — прапора, ухваленого РЄ у 1955 р. З 1986 р. ЄЕС використовує цей прапор як офіційну символіку. Таким чином, у РЄ і ЄЕС (ЄС) єдиний прапор.

Європейський гімн було ухвалено Радою Європи у 1972 р., який є прелюдією до «Оди радості» з Дев'ятої симфонії Бетховена.

Гаслом ЄС обрали вислів — «Єдині у розмаїтті».

Крім зазначених структур, функціонують: Економічний і соціальний комітет, Комітет регіонів, Палата аудиторів (Рахункова палата). На теперішній час стоїть питання про обрання Президента ЄС, затвердження Конституції ЄС (2004 р.).

Воєнна інтеграція в Європі здійснюється у рамках Євроатлантичних структур — НАТО, а також ЗЄС та ЄС.

Європейські регіональні організації

Назви організацій	Рік створення	Напрямок діяльності	Країни-члени організації
НАТО (Північноатлантичний союз)	1949	Узгодження військово-політичної діяльності й захист інтересів країн-учасниць, у тому числі зі застосуванням збройних сил	США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Канада, Італія, Бельгія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Греція, Туреччина, Норвегія, Данія, Люксембург, Ісландія, Чехія, Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія <i>Учасники програми «Партнерство заради миру»:</i> країни Східної Європи, СНД. <i>Особливе партнерство:</i> Україна, Росія
ПАА (Північноатлантична асамблея)	1955	Узгодження діяльності країн НАТО на міжпарламентському рівні	Країни НАТО

РПАС (Рада північно-атлантичного співробітництва)	1991	Співробітництво НАТО з країнами Центральної та Східної Європи, Балтії і СНД	Країни НАТО, СНД, Балтії, Словаччина, Румунія, Болгарія, Албанія
ЄС (Європейський союз)	1993	Широка інтеграція європейських країн	Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Велика Британія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Швеція, Фінляндія, Австрія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр (грецька частина). <i>Асоційовані члени:</i> Болгарія, Румунія, Туреччина
ЗЕС (Західно-європейський союз)	1955	Узгодження військово-політичної діяльності країн Західної Європи	Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Греція, Люксембург
РЄ (Рада Європи)	1949	Захист прав людини, вирішення гуманітарних проблем і європейської безпеки	Всі країни Європи, крім Андорри, Ватикану, Монако
ПР (Північна рада)	1952	Координація політичної та економічної діяльності країн Північної Європи	Норвегія, Швеція, Данія, Фінляндія, Ісландія
ЦЄІ (Центрально-європейська ініціатива)	1989	Координація політичної та економічної діяльності країн Центральної Європи	Італія, Австрія, Албанія, Білорусь, Болгарія, Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Молдова, Румунія, Україна
(ЦЄУВТ, англ. — CEFTA) Центральноевропейська угода про вільну торгівлю	1993	Багатостороннє співробітництво з метою лібералізації торгівлі. Розвиток вільної торгівлі між країнами-учасниками	Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія, Словенія, Румунія, Болгарія
«Вишеградська група»	1991	Координація політичної та економічної діяльності країн Східної Європи	Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина
Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС, англ. — OSCE)	1992	Підтримка економічного розвитку, досягнення стабільності й миру у Чорноморському басейні.	Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна
ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі)	1975	Вироблення умов і заходів на зміцнення довіри та безпеки в Європі	США, Канада, всі країни Європи (крім Андорри) та СНД
Пакт стабільності для Південно-Східної Європи	1999	Сприяння встановленню миру та зміцнення демократичних політичних систем у країнах регіону, відновлення в них економіки і підтримка вільного ринку, поетапному зближенню народів Балканського півострова з іншою Європою	Бл. 30 європейських держав, міжнародних організацій, фінансових установ і регіональних організацій

► Назвіть провідні європейські організації, які функції вони виконують?

Висновки

- Ідея єдиної Європи не раз виникала у європейських політиків («Сполучені Штати Європи», «Пан-Європа», «Європейський дім» тощо), проте своє реальне втілення вона знайшла лише у другій половині XX ст. Пройшовши складний шлях інтеграційних процесів, європейці створили Союз (ЄС), який реально функціонує, розвивається і забезпечує поступальний розвиток усіх країн Європи. Успіхи ЄС зробили його привабливим для інших країн, особливо зі Східної Європи.

Запитання і завдання

1. Яку мету ставив Дж. Маршалл, пропонуючи свій план?
2. Що зумовило розгортання активних інтеграційних процесів в Європі у другій половині XX ст.? Які віхи у становленні єдиної Європи можна виокремити?
3. У якому році підписали Римський договір, який заклав підвалини ЄЕС?
4. Обговоріть у групах. Які причини розширення ЄС на схід? Визначте наслідки цього процесу.
5. Визначте хронологічні рамки кожного етапу європейської інтеграції і дайте їм характеристику.
6. Охарактеризуйте механізм функціонування ЄС, дайте характеристику його органам.
7. Прокоментуйте вислів з виступу державного секретаря США Д. Ачесона: *«Без американської допомоги і керівництва Європа не зможе ні зберегти свою незалежність, ні підтримати незалежність інших»*.

§ 7. Німеччина

За цим параграфом ви зможете:

- характеризувати розвиток Німеччини у другій половині XX — на початку XXI ст.;
- визначати причини розколу на ФРН і НДР і подальшого об'єднання Німеччини;
- указувати роль Німеччини в сучасній Європі та світі.

Пригадайте:

1. Якою була політика країн антигітлерівської коаліції щодо переможеної нацистської Німеччини?

1. Розкол Німеччини. «Економічне диво». Основні віхи розвитку ФРН

Німеччина зазнала поразки у Другій світовій війні і її долю вирішували країни-переможниці. Основні положення повоєнного устрою Німеччини були розроблені на Потсдамській конференції в липні–серпні 1945 р. Західнонімецькі землі (11 земель) опинились в американській, англійській і французькій зонах окупації.

Конфронтація Заходу й СРСР трагічно позначилась на долі Німеччини: через неї пройшла лінія протистояння двох світових систем. «Холодна війна» змусила західні країни по-новому оцінити роль своїх окупаційних зон. Із ворога Західна Німеччина повинна була стати надійною опорою Заходу.

У 1947 р. Англія і США об'єднали свої окупаційні зони в Бізонію. У 1948 р. до них приєдналась французька зона. У Німеччині сформували єдину адміністрацію та військове командування, розробили проект конституції і створили управління господарством, яке очолив Л. Ерхард. Він розробив програму економічних реформ. Їхньою метою стала побудова соціального ринкового господарства. Кардинальні зміни розпочалися у 1948 р. Грошова реформа передбачала створення твердої валюти. 28 липня 1948 р. окупаційна адміністрація видала декрет, за яким старі рейхсмарки вважались недійсними і вводились нові дойчмарки. Готівкові та безготівкові гроші обмінювались в пропорції — одна дойчмарка дорівнювала десяти рейхсмаркам. Був створений банк німецьких земель.

Господарська реформа 1948 р. переросла в економічні реформи 1948–1956 рр., які вивели економіку ФРН на третє місце у світі. Економічні перетворення і результати, які вони дали, отримали назву «Німецьке економічне диво».

Еттлі, Трумен і Сталін на Потсдамській конференції, серпень 1945 р.

Причини швидкого економічного розвитку ФРН:

- солідні стартові можливості, чимала промислова база, сучасне устаткування;
- компетентне керівництво реформами;
- гнучка податкова і кредитна політика, значні іноземні інвестиції (за планом Маршалла — 50 млрд дойчмарок);
- організованість нації;
- жорстка експлуатація робочої сили (робочий тиждень 62 години, заробітна плата 65 % довоєнної);

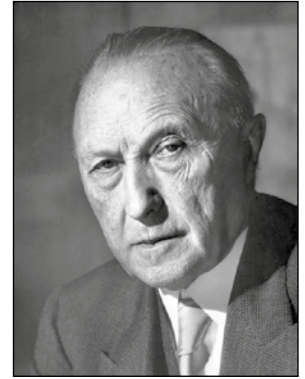
- підтримка економіки з боку держави (довгострокові кредити, 30 % акцій підприємств належало державі);
- відсутність військових видатків до 1955 р., присутність іноземних військ.

Сепаратна грошова реформа у Західній Німеччині викликала відповідні дії СРСР. Була встановлена блокада Західного Берліна. Після цього розкол Німеччини став неминучим.

7 вересня 1949 р. було проголошено Федеративну Республіку Німеччини.

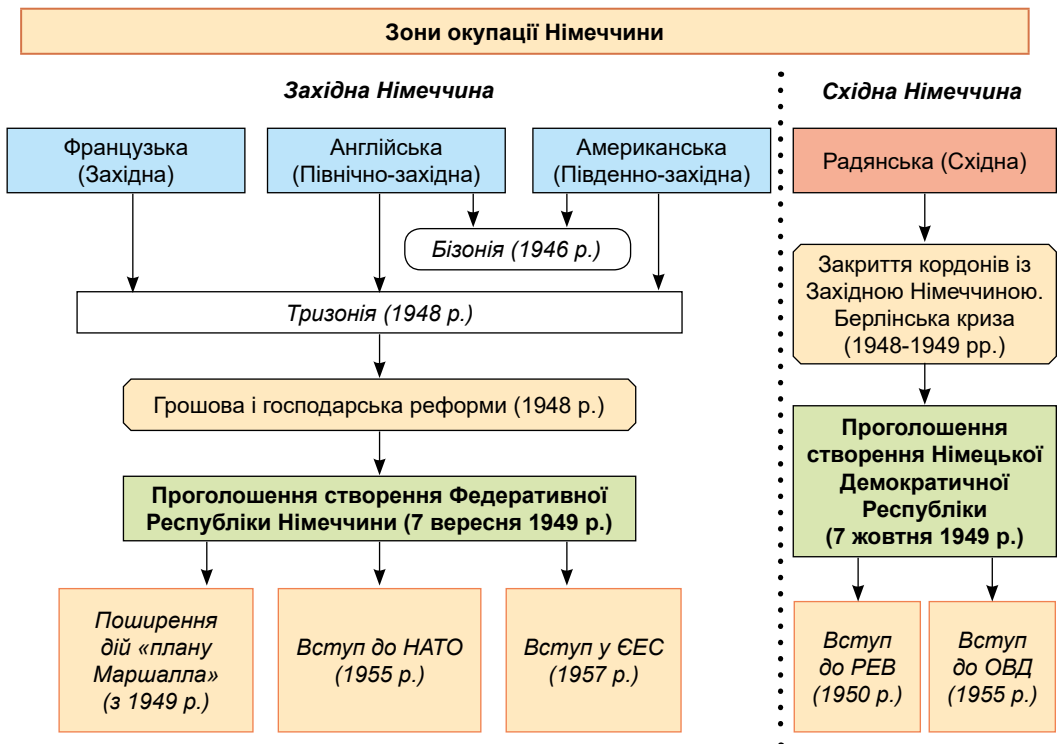
За формою правління ФРН стала парламентською республікою. Уряд країни очолив канцлер.

Першим канцлером ФРН став **Конрад Аденауер** (блок партій Християнсько-демократичний союз і Християнсько-соціальний союз — ХДС/ХСС). Він перебував при владі до 1963 р. Уряд Аденауера однозначно орієнтувався на США і на цінності західної демократії. У 1952 р. він категорично відкинув план СРСР про об'єднання Німеччини.

*Конрад Аденауер,
перший канцлер ФРН*

Структурно-логічна схема: розкол Німеччини. Утворення ФРН і НДР

Канцлери ФРН (до об'єднання Німеччини)

Канцлери	Роки перебування при владі	Очолювана партійна коаліція
К.Аденауер	1949–1963	ХДС/ХСС — ВДП
Л.Ерхард	1963–1966	ХДС/ХСС — ВДП
К.Кізіnger	1966–1969	ХДС/ХСС — СДПН
В.Брандт	1969–1974	СДПН — ВДП
Г.Шмідт	1974–1982	СДПН — ВДП
Г.Коль	1982–1990	ХДС/ХСС — ВДП

1952 р. у ФРН ліквідували окупаційний режим. У 1955 р. країна стала членом НАТО, а в 1957 р. — членом ЄЕС. Також відбулося історичне примирення з Францією. У 1950-ті рр. ФРН, ставши економічним гігантом, поставила під сумнів свої східні кордони і вимагала відновлення Німеччини у кордонах 1937 р.

СДПН стала ініціатором дискусії про зміни у зовнішній політиці ФРН. Дискусія завершилась перегрупуванням політичних сил у країні. У 1969 р. створили новий уряд на чолі з лідером соціал-демократів **Віллі Брандтом**. Унаслідок проведення «нової східної політики» (визнання існуючих кордонів, налагодження дипломатичних і торговельних відносин з країнами соціалістичного табору) ФРН підняла свій міжнародний престиж і стала одним із головних торгових партнерів для країн Східної Європи та СРСР.

1970-ті рр. були переломними з точки зору внутрішнього розвитку ФРН. Як і інші країни Заходу, ФРН охопила криза. Знизилася динаміка розвитку промисловості. Небезпечною проблемою став політичний тероризм. Він виріс із молодіжних рухів 1960-х рр., більшість яких сприйняла ультрареволюційні гасла. Проте вони не отримали широкої підтримки в суспільстві. Пропри все, частина рішуче налаштованої молоді намагалася ліквідувати капіталізм шляхом терору. Провідну роль серед терористичних організацій відігравала «Фракція Червоної армії». Жертвами терору в 1970-ті рр. стала 41 особа. На початку 1980-х рр. поліція ФРН заарештувала більшість екстремістів.

Помітним явищем політичного життя 1970–1980-х рр. стали нові масові рухи. Найбільшим був рух на захист довкілля — **рух «зелених»**. Не менш масовим був пацифістський рух, пов'язаний з протестами проти розміщення на території ФРН ядерних ракет середньої дальності.

Такі явища в житті ФРН стали показником кризи «держави процвітання» і традиційних політичних партій. Це призвело на початку 1980-х рр. до чергового перегрупування політичних сил у країні. Вільна демократична партія знову підтримала блок ХДС/ХСС, що дало можливість у 1982 р. християнському демократу **Гельмуту Колью** стати канцлером ФРН. Уряд Коля здійснював аналогічні заходи, що й Тетчер в Англії та Рейган в США. З 1983 р. у ФРН почалось економічне піднесення.

► Коли було створено ФРН і НДР? На яких засадах відбувалася розбудова держав?

*Віллі Брандт, канцлер ФРН (1969–1974).
Провідник «нової східної політики»*

2. Розвиток Німецької Демократичної Республіки (НДР)

Інакше склалася доля східних земель Німеччини. Опинившись в радянській зоні окупації, вони почали розглядатись як невід'ємна частина радянської зони впливу. Провідну роль у політичному житті цих земель стали відігравати комуністи, які у 1946 р. об'єдналися з соціал-демократами у Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН). У період 1945–1949 рр. радянська військова адміністрація (РВАН), діючи згідно з принципами демілітаризації, денацифікації, демілітаризації, провела низку заходів:

- ліквідацію нацистського державного апарату, партій і організацій;
- покарання військових злочинців;
- аграрну реформу — ліквідовувалось поміщицьке землеволодіння, земля передавалась малоземельним селянам, сільськогосподарським робітникам і переселенцям;
- ліквідовувались монополістичні об'єднання;
- націоналізувалась власність нацистів і воєнних злочинців;
- місцеву владу передали структурам, утвореним СЄПН;
- проведено реформу освіти.

7 жовтня 1949 р. в радянській зоні окупації проголосили **Німецьку Демократичну Республіку (НДР)**. На відміну від ФРН, НДР стала унітарною державою. Колишні земельні органи самоврядування були ліквідовані. СЄПН стала правлячою партією, яка відразу почала будувати соціалізм. Рішення про це ухвалили на партійній конференції СЄПН у липні 1952 р.

Прапор НДР

НДР, як промислово розвинута держава, не потребувала індустріалізації. Зусилля були спрямовані на створення в НДР власної металургійної і паливно-енергетичної бази. Джерелом капіталовкладень стала економія заробітної плати робітників і надзвичайні податки на селян і підприємців. Усе це призвело до падіння життєвого рівня населення порівняно з довоєнним часом.

Смерть Сталіна стала серйозним ударом по його послідовникам у Східній Європі. Першими це відчували на собі керівники НДР, зіткнувшись із народним повстанням проти існуючого режиму 15–18 червня 1953 р.

28 травня 1953 р. уряд НДР затвердив у край непопулярне рішення про підвищення норм виробітку на 10 %.

2 червня 1953 р. керівники НДР Вальтер Ульбріхт й Отто Гротеволь були викликані у Москву, де їм вказали на помилки в побудові соціалізму (Берія, Молотов, Маленков прагнули до деякої лібералізації режиму).

Ці дві події підштовхнули населення до виступу. Першими піднялися берлінські будівельники, які працювали на Сталін-алеї. Вони вишикувались у колони і рушили до центру міста, вимагаючи, спочатку, нових тарифів, а згодом стали скандувати «Геть бородатого» (Ульбріхта). А ще мітингарі ратували за свободу страйків, виведення радянських військ із Німеччини, відновлення німецької єдності. Демон-